

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

HANDBOK I TRÄDGÅRDSSKÖTSEL

EN STUDIE AV KÖKSTRÄDGÅRDSODLINGEN 1830 - 1930

Eva-Marie Emanuelsson

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård med inriktning mot trädgård

2020, 180 hp

Grundnivå

Handbok i Trädgårdsskötsel

en studie av köksträdgårdsodling 1830 - 1930

Eva-Marie Emanuelsson

Handledare: Inger Olausson

Kandidatuppsats, 15 hp

Trädgårdens och Landskapsvårdens hantverk, inriktning Trädgård

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för kulturvård

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 786 47 00
conservation@conservation.gu.se

Bachelor of Science in Conservation, with major in Garden and Landscape Crafts, 180 hec
Graduating thesis, 2020

By: Eva-Marie Emanuelsson

Mentor: Inger Olausson

Titel in original language: Handbok i Trädgårdsskötsel: en studie av köksträdgårdssodling 1830 - 1930

Language of text: Swedish

Number of pages: 50

Titel: The handbook of horticulture: a study of kitchen gardening 1830 - 1930

ABSTRACT

The aim of the thesis is to examine handbooks of horticulture concerning the subjects involved with kitchen gardening during the period of 1830 – 1930. To develop a more thorough investigation and to be able to compare what changes might have occurred in literature considering main focus and descriptions between the handbooks of the earlier period it was considered important to also including a comparison between handbooks written by earlier female writers. The issues that was addressed in this study discussed how craftsmanship of the kitchen garden is described throughout the ages, trying to distinguish changes and variations and analyze the possible cause. Another issue concerned in which way the contents of handbooks may differ.

The investigation consisted mainly of a textual analysis. Areas of categories that was highlighted for this study was ground- and soil conditions, fertilizing/composting, digging, watering, knowledge of fruit- and berry growing and seed-growing.

The results of the study show how the subjects for contents of the handbooks follow a similar pattern in the books, all the highlighted categories are included. However, the share of the content varies. There are discrepancies regarding the early female writers that can be explained by the facts that women were encouraged to address issues concerning the domestic area. Examples of areas where the early female authors share is larger than their contemporary male counterparts are ground- and soil conditions and especially for fertilizing/composting. Another difference to be noticed is the use of experts and recollection of science. Regarding the very early authors one could expect the author to express knowledge in all the subjects in the handbook. Later there is a transition where experts are contributing to the texts in the handbooks with one editor responsible.

The study can be seen as a first attempt to describe and measure variation that occur during the lapse of time concerning certain parts of the content of handbooks for kitchen gardening. This outline study can form the basis of more in-depth studies useful for improvements in our understanding of historic horticulture.

Keywords: nyttoodling, handbook, gardening, gardener, horticultural education

Förord

Tack till de personer som inspirerat, motiverat och peppat mig i den bubbla man som student befinner sig i under fasen att skriva ett uppsatsarbete! Jag tänker då främst på min kära familj, utan er vore det tufft!

Som ovärderlig informationskälla och inspiratör har Inger Olausson gett mig en knuff i rätt riktning, tusen gånger tusen tack!

En guldstjärna till all hjälp att förmedla den litteraturskatt som finns på biblioteket vid institutionen för Kulturvård i Mariestad genom Elisabeth Klingbergs försorg.

Innehållsförteckning

Inledning	9
1.1 Bakgrund	10
1.1.1 Trädgårdsodlingens roll i samhället.....	10
1.1.2 Trädgårdsmästarens utbildning.....	11
1.1.3 Trädgårdsmästaren och handboken.....	12
1.2 Tidigare forskning	13
1.3 Syfte och frågeställningar	15
1.4 Metod och material	16
1.5 Avgränsningar	18
1.6 Teoretisk referensram	18
1.7 Källkritik	19
2. Undersökningen	20
3. Resultat	23
3.1 Handböckernas innehåll	23
3.1.1 Struktur för handböckerna.....	24
3.1.2 Tonvikt för handböckerna.....	25
3.1.3 Utvalda områden.....	28
3.1.4 Markförhållanden.....	28
3.1.5 Gödsel, kompost, vattning, grävning.....	30
3.1.6 Fröodling.....	35
4. Diskussioner och slutsatser	37
5. Sammanfattning	39
6. Källförteckning	43
6.1 Otryckta källor	43
6.1.1 Internet.....	43
6.2 Tryckta källor	44
6.3 Bildförteckning	47

1. Inledning

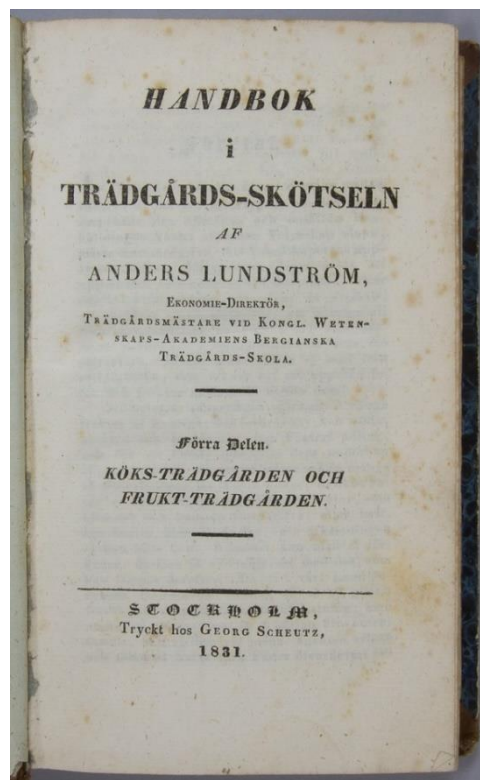
I utbildningen till trädgårdsmästare vid institutionen för kulturvård är ett av perspektiven att vi ska utbildas till att kunna utföra vissa delar av äldre tiders hantverk och på så sätt kunna bevara det. För att få en rättvisande bild av utförande av handlingen behövs kännedom om de historiska skeendena och också något om hur kunskapen överfördes. Genom att studera handböcker från äldre tider kan man få fram viktiga pusselbitar från ursprungligt material. En problemställning som ofta dykt upp och som vi diskuterat i vår utbildning är svårigheten att beskriva en praktisk handling, med alla faktorer som bidrar till ett bra utförande. Att vi också arbetar med växter, ett levande material som utvecklas, ger en extra dimension till arbetet.

Intresset för äldre tiders hantverk och framför allt trädgårdsmästarens roll i spridandet och utvecklingen av kunskapen ger många intressanta frågeställningar. Man blir nyfiken på vilka delar av odlingen som beskrevs utförligt, vad som ansågs viktigt och hur sammanhangen spelade in. Det är en önskan att svaren leder till syftet att finna metoder som är hållbara och ger en ökad biologisk mångfald.

Utvecklingen för trädgårdsskötseln och för hur utbildningen till trädgårdsmästare ser ut har genomgått förändringar, speciellt under den tid som jag vill undersöka mellan 1830 – 1930. Samhällsutvecklingen under denna tid bidrog till den ökade förändringstakten. 1842 infördes en folkskolestadga som gav fler undervisning i trädgårdsskötsel. Ett antal skolor för utbildning av trädgårdsmästare/trädgårdsarbetare inrättades inom det undersökta tidsspannet. Praktik var dock en viktig del av utbildningen, ofta krävdes mångårig praktik innan man kunde bli antagen på en kurs.

Figur 1 visar försättsbladet för 1: a upplagan för Anders Lundströms *Handbok i Trädgårdsskötsel*

”Man vågar hoppas, att dessa anteckningar skola gagna åtminstone dem, som sjelva deltagit i methodernas öfning, och sett framgången af dem, ehuru alltför få gifvit sig tid att kvarstadna, tills allt detta har fått fästa sig i deras minne; mången tordes snart nog komma i behof att återfinna det på pappret.”¹

Figur1. Försättsblad, *Handbok i Trädgårdsskötsel*, Lundström, A.1831. Källa: eget foto

¹ Lundström. A. (1833a), företal XIII

1.1 Bakgrund.

Undersökningen som har genomförts är en jämförelse mellan handböcker men för en ökad förståelse av betydelsen för handböcker krävs en kort beskrivning av de områden som utvecklades under den tidsperiod jag undersöker, åren mellan 1830 till 1930.

1.1.1 Trädgårdsodlingens roll i samhället

Enskifte, som innebar att varje gårds marker sammanfördes till en sammanhängande jordlott, som först genomfördes i Skåne under 1780-talet, gav möjlighet till större nyttoodlingar.² År 1811 bildades Kungliga Lantbruksakademien för att främja främst jordbruk, där även trädplantering sågs som en viktig del.³ Trädgårdsskötsel ansågs ha potential att verka som ett danande pedagogiskt verktyg, en aktivitet som kunde påverka människan i positiv riktning och med viktiga hälsoeffekter vilka kunde uppnås genom de nyttiga produkterna. Som en del av att verka för främjande av trädgårdsodlingen bildades under början av 1800-talet hushållningssällskap i länen. Målen var att bidra till att sprida kunskap genom kurser, rådgivning och genom att till viss mån dela ut bland annat fruktträd till allmogen. Länsträdgårdsmästare fick en viktig uppgift som organisatör och inspiratör. De verkade också för att sprida ökad kunskap, ge handfasta råd och delade också ut växtmaterial. Intresset för trädgårdsodling bidrog till att olika trädgårdssällskap bildades liksom nätverk för de yrkesverksamma såsom Stockholms Gartnersällskap (1848)⁴ och Sveriges Pomologiska Förening (1900).⁵

1842 började trädgårdsskötsel ingå som ämne i svenska Folkskolestadgan och skolträdgårdar skapades. Självhushållningstanken växte sig stark men som en god odlare kunde man också vinna ekonomiska fördelar genom att sälja eventuellt överskott. En marknad för trädgårdsprodukter hade uppstått genom den stora folkökning som skett och den efterföljande inflyttningen till staden från landsbygden där arbetstillfällena fanns. Torghandeln utvecklades i och med att köpkraften hos allmänheten ökade och den hushållsnära odlingen i främst i staden minskade.

Det utfördes ett flertal odlingsförsök genom de lantbruks- och trädgårdsskolor som inrättades. Experimentalfältet i Stockholm och Alnarp i Skåne var platser där för landet nya växtsorter introducerades, provodlades och sedan spreds. Odlingen gavs en mer vetenskaplig prägel genom provodlingsförsök och ny teknik för kemi och mekanisering gav stora effekter på hur skötseln utfördes.⁶ Såväl konstgödsel som olika bekämpningsmedel för skadedjur utvecklades under slutet av 1800-talet.

Andra faktorer som påverkade spridning av växter var Statens Järnvägars planteringsväsende.⁷ De växter som fanns i nyttoträdgårdarna hos stationspersonalen vid banan testades för olika förhållanden, olika odlingsförsök genomfördes i de växtdepåer som utvecklades. Det gällde främst fruktträd och bärbuskar. Att det blev lättare och billigare för trädgårdsprodukter att transporteras med tåg gav möjligheter för en utökning av antalet handelsträdgårdar och plantskolor med närhet till järnvägen⁸. Under perioden för världskriget var det oerhört viktigt med inhemsk produktion av jordbruks- och

² Fogelfors, H. 2015, s.62

³ Kungliga skogsakademien, *om historik*

⁴ Nordisk Familjebok, *trädgårdsföreningar* s 135-136

⁵ Riksförbundet Svensk Trädgård, *om Sveriges Pomologiska förening*

⁶ Lange, U. 2000

⁷ Statens Järnvägars planteringsväsende var ansvariga för planteringar i stationsmiljön, för skyddsplanteringar och för de växtförråd knutna till planteringarna som bildades.

⁸ Olausson, I. 2014, s. 202

trädgårdsvaror vilket också bidrog till ökning av efterfrågan. Figur 2 visar hur en välskött handelsträdgård kunde se ut under slutet av 1800-talet.

Figur 2. Apoteksträdgården och Edmans Handelsträdgård 1891. Källa: Digitalt Museum IM16-A88431

Koloniträdgårdar utvecklades i takt med det ökade odlingsintresset. Genom odlingen kunde man få ett gott tillskott till hushållskassan, man odlade nyttoväxter och blommor. Framför allt propagerades det under krigsåren för att öka ansträngningarna för nyttoodlingen. En paroll som användes under den tiden var: ”Alla sätta potatis utom de tråkiga!”⁹

1.1.2 Trädgårdsmästarens utbildning

Yrket som trädgårdsmästare hade, enligt Ahrland i avhandlingen *Den osynliga handen. Trädgårdsmästare i 1700-talets Sverige*, under 1700-talet en relativt hög status i kraft av det kunskapskapital som fanns och som kunde föras vidare.¹⁰ Traditionellt skedde utbildningen genom ett lärlingssystem. Trädgårdsmästaryrket fördes också ofta vidare från far till son. Den av Ahrland beskrivna ”erfarenhetsbaserad undervisningsformen” gav genom praktisk övning i trädgårdsskötsel de kunskaper och erfarenheter som krävdes.¹¹ I trädgårdsmästarens arbetsroll ingick att leda och utbilda de trädgårdsdrängar, lärlingar och gesäller som fanns på arbetsplatsen. Det var vanligt med utlandspraktik och studieresor i förkovrande syfte, lika väl som olika praktikplatser inom landet. Stockholms Gartnersällskap kunde utdela stipendier till yngre trädgårdsmän i utbildande syfte.¹²

⁹ Drost, H, 1995

¹⁰ Ahrland, Å. 2006, s. 189

¹¹ Ibid, s. 226

¹² Nordisk familjebok, s 134 -135

Under 1800-talet påbörjades en process för att ge yrken högre status och vetenskaplig inriktning, så även gällande arbete som trädgårdsmästare.¹³ Ett steg i detta arbete var att formalisera utbildningen och införa en del teoretiska inslag. Genom den examinationsrätt som infördes för hela landet 1752, efter en prøvotid i Stockholm, kunde lärobrev och mästarbrev utdelas. Man hade möjlighet att efter flera års praktik och prov med såväl praktiska som teoretiska bedömningsfrågor få en formell titel.¹⁴

I Sverige påbörjas under slutet av 1700-talet en inrättning av yrkesskolor. En av de första yrkeshögskolorna i landet utvecklades för veterinärer av Peter Hernqvist i Skara. Han bidrog även med handböcker i hortikultur.¹⁵

Utbildningssystemet för trädgårdsmästare undergick förändringar som premierade kunskap genom litteratur och undervisningsmaterial, likaväl som praktisk kunskap. Som den första trädgårdsskolan i Sverige inrättas Bergianska trädgårdsskolan år 1791. På Bergianska trädgårdsskolan var Anders Lundström (1781 – 1865) anställd som trädgårdsmästare från 1822. Ahrland berättar hur det undervisades i såväl hortikulturens praktiska delar med grundläggande botanik och identifiering av särskilda växtarter samt undervisning i ritning, glasskärning, slöjdning och enkel målning.¹⁶ Andra tidiga skolor är Kungliga Lantbruksakademiens trädgårdsskola på Experimentalfältet under 1830-talet och trädgårdsutbildning på Alnarp år 1876.¹⁷ Experimentalfältet i Stockholm kan kallas föregångare till Lantbrukshögskolan på Ultuna, senare Sveriges Lantbruksuniversitet. Där fanns en trädgårdsavdelning där elever togs emot för att uppnå trädgårdsmästarexamen från 1835. Utbildningen bestod av undervisning under praktiskt arbete och sedan arbete med självstudier under vintern.¹⁸ Den första examen därifrån skedde 1838. Trädgårdsskolor som fick statsunderstöd under perioder var förutom redan nämnda Alnarp och Experimentalfältet, Adelsnäs och Norrlands Trädgårdsskola.¹⁹

För de kvinnor som önskade bli trädgårdsmästare uppstod under en tid speciella skolor för kvinnor. Bland annat drev Stina Swartling (1859 – 1929) och Lillie Landgren (1876 – 1965) trädgårdsskolorna i Espenäs i Närke, respektive Torshäll i Dalarna.

Ett antal av de handböcker som valts ut i denna undersökning har författats av personer som varit lärare på trädgårdsskolor. Det gäller Anders Lundström vid Bergianska Trädgården, Erik Lindgren (1828 – 1911) vid folkskolelärareseminariet i Skara och senare Experimentalfältet, Axel Pihl (1838.- 1927) vid Experimentalfältet och Svenska Trädgårdsföreningens elevskola samt Lillie Landgren på sin egen trädgårdsskola, Torshäll, och slutligen Stina Swartling lärare på det som kallats Sveriges första kvinnliga trädgårdsskola i Närke.²⁰

1.1.3 Trädgårdsmästaren och handboken

En handbok definieras enligt National Encyklopedin som ”... en kortfattad men någorlunda fullständig översikt eller vägledning...”²¹ Under 1700-talet publicerades en del böcker om

¹³ Ahrland, Å. 2006, s. 190

¹⁴ Ibid, s 205 – 213

¹⁵ KSLA, Svala, C.

¹⁶ Ahrland, Å. 2006, s. 224

¹⁷ Olausson, I. 2014, s. 159

¹⁸ Lange, U.

¹⁹ Gréen, J. 1939 *Svenska Trädgårdar del I*: Lind, E & Thulin, J.A (red).

²⁰ Olausson, Inger 2020 (manus).

²¹ National Encyklopedin

trädgårdsskötselns praktik. Ett exempel var Peter Hernqvist *Horticultura* där han delade med sig av kortfattade och praktiska instruktioner.²²

Det lilla formatet, i form av en anteckningsbok redo att bäras med, förordades av trädgårdsmästaren Johan Ahlich i förordet för andra delen av skriften *Den swenske lust- örte- och trä-gården*, 1722:

”Hafver också låtit trycka den samma uti en liten format, på thet man thenna lilla boken thess beqvämare må thenna hos sig bära.”²³.

Under 1800-talet var författarna till handböckerna i trädgårdsskötsel ofta trädgårdsmästare. Exempel på detta var Anders Lundström, Daniel Müller (1812 – 1857) orangör på Botaniska föreningen i Uppsala, senare på Svenska Trädgårdsföreningens elevskola, Erik Lindgren (1828 – 1911) bland annat lärare vid Experimentalfältets trädgårdsskola, Axel Pihl (1838 – 1927) bland annat föreståndare för Lantbruksakademiens trädgårdsskola, samt Georg Löwegren (1833 – 1919) direktör vid Trädgårdsföreningen i Göteborg såväl som Olof Linderoth (1825 – 1881) pomolog, föreståndare och lärare vid Svenska Trädgårdsföreningens elevskola i Stockholm.²⁴

Handböckerna i trädgårdsskötsel uppstod av ett behov att få ämnet mer vetenskapligt strukturerat samt kunna utgöra ett komplement till det praktiska arbetet. Lillie Landgren, en av de första kvinnliga trädgårdsmästarna som undervisade i trädgårdsskötsel på sin trädgårdsskola Torshäll, förklarar i förordet till sin bok *Vår Trädgård* hur den praktiska undervisningen kunde underlättas, att elever i stället för att göra egna anteckningar under föreläsningar nu kunna följa med i undervisningen på ett lättare sätt.

Det fanns handböcker för allmoge, som underlag i skolträdgården samt för högre undervisning i trädgårdsskötsel.

1.2 Tidigare forskning

Jämförande undersökningar för analys av handböcker för trädgårdsskötsel har inte utförts i någon större grad. Det finns dock undersökningar som gränsar till det område jag varit intresserad av att undersöka.

För jämförande av trädgårdsböcker med en språkligt inriktad textanalys finns en avhandling av Andreas Nord, *Trädgårdsboken som text, 1643-2005* (2008). Där undersöks betydelsen av det språk som används för innehållet, också betydelse av vem berättarrösten är och hur övergång från muntlig tradition till ”förskriftligande” av kunskapsöverföring skett på olika sätt. Nord beskriver hur det i trädgårdsböckerna han undersökt finns instruerande text vars uttryck ändras över tid. Svårigheterna att ta till sig instruktioner och få fördjupad kunskap skriftligen för något som i grunden är en praktisk handling är en intressant fråga som berörs i avhandlingen. Trädgårdshandböcker som gavs ut under 1800-talet anses ge uttryck för en i grunden praktikorienterad text som går att läsa som såväl en instruktion som en beskrivning. Senare anser Nord att en förändring sker mot ett mer inspirerande och inkännande tonfall i litteraturen.²⁵

²² Svala, C. 1996, s.13

²³ Ahlich, J. 1722, s.67

²⁴ Svenskt bibliografiskt lexikon

²⁵ Nord, A. 2008, s. 236 - 239

Nord diskuterar hur författarrösten i den tidigare litteraturen har en självklar auktoritet gällande sitt ämne. De grupper som författarna vänder sig mot breddas från att först vända sig till de som hade råd med litteratur, senare till trädgårdsmästare eller blivande sådana, vidare till att inkludera allmogen fram till handböcker till alla trädgårdsintresserade.²⁶ Detta visas främst genom formatet av böckerna, från påkostade verk i encyklopedisk tradition till enklare småtryck.

Nords urval av litteratur visar en längre tidsperiod och ett större antal böcker än vid den mindre omfattande studien som jag genomfört. Urvalsprincipen för att finna betydelsefulla verk genom att se till antal upplagor är ett resonemang som jag tagit fasta på i min studie. Beskrivning som visar på hur bilder har använts på olika sätt genom tiden ger ett tänkvärt resonemang.

Andreas Sahlqvist har genom sin c-uppsats från 2018 ” *Kunskapsförändringar i Svenska trädgårdshandböcker, 1840-1950* ” undersökt vilken kunskap som finns om några tematiska ämnen i vissa utvalda böcker och försökt beskriva de förändringar som skett under tidsperioden. För urvalet har sökord så som praktik, handledning och handbok använts i samband med trädgårdsskötsel. Områden som undersöks är vattning, kompost- eller jordhög, konstgödsel, frukträdsodling; planteringsgrop, tidpunkt, gödsling, och trädlyft.

Sahlqvist diskuterar svårigheter med omfattningen av den nedskrivna kunskapen och beskriver hur en del muntlig kunskap eventuellt kan ha gått förlorad vid nedskrivningen.²⁷ Sahlqvist visar med sina jämförelser mellan handböcker hur kunskap förändras, utvecklas och försvinner. Det är intressant att följa Sahlqvists resonemang där han beskriver hur man under tidigt 1800-tal såg stort fokus på vattning och jordinförsel, kunskap som senare i stort sett ej diskuteras längre för att istället ersättas med diskussioner om införsel av andra metoder såsom sprängning för planteringsgropar eller konstgödsel.²⁸

Utförlig bakgrundsinformation om utbildningssystemet för trädgårdsmästare kunde erhållas från Åsa Ahrland, *Den osynlige handen: Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige* (2006). Avhandling beskriver hur utbildningen stegvis kom att få formaliserade utbildningskrav men hur praktik, egen arbetserfarenhet och studieresor fortfarande var en förutsättning för lärandet. Ahrland diskuterar vidare hur sambanden mellan det teoretiska lärandet och den erfarenhetsbaserade undervisningsformen såg ut. I avhandlingen beskrivs hur den litterära basen i form av trädgårdsböcker och handböcker utvecklades och vem som författade. Inger Olausson har genom *En blomstrandemarknad: Handelsträdgårdar i Sverige 1900 – 1950 med fyra fallstudier i Stockholms län* (2014) gett möjlighet att följa utvecklingen för trädgårdsskötsel från Kungliga lantbruksakademiens grundande fram till de specialiserade växthusodlingar som grundas från början av 1900-talet. Det beskrivs hur olika vägar till utbildning som trädgårdsmästare utvecklades, från den första organiserade trädgårdsskolan, Bergianska Trädgårdsskolan (1791), till möjlighet att studera på distans genom Hermodskurser.

En granskning av *Svenska trädgårdar del I* (1939) av trädgårdsmästaren och trädgårdsläraren John Gréen gav beskrivningar av den dåtida trädgårdsundervisningen i landet. De skolor som omnämns i texten var Bergianska trädgårdsskolan, Kungliga Lantbruksakademiens Experimentalfält, Alnarp, Hernösands Trädgårdsskola samt Adelsnäs. Bergianska trädgårdsskolan drevs som en stiftelse motsatt de övriga som understöddes av staten. Närmare beskrivning av föreningsverksamhet knuten till

²⁶ Nord, A. s.237

²⁷ Sahlqvist, A. 2018, s. 33

²⁸ Ibid

trädgårdsskötsel med deras roll för utbildning finner man i *Nordisk Familjebok* från 1920. Intressant är att konstatera hur det berättas att enligt exempelvis Linköpings stifts- och trädgårdsförenings stadgar ingår en uppgift för föreningen att utbilda trädgårdsmän. Uppsala trädgårdssällskap, Örebro trädgårdsförening och Svenska Trädgårdsföreningen nämns som platser där undervisning genomförts. För trädskötarens utbildning stod främst Fruktodlarsföreningen. Det ges förslag på litteratur för trädgårdsskötsel med Lindgren, Pihl & Löwegrens *Handbok i Svenska Trädgårdsskötseln* omnämnda först på listan.²⁹

Genom studier av Ulrich Langes *Experimentalfältet: Kungliga Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1813 - 1907* gavs insikter i Experimentalfältets verksamhet och dess utbildning. Där beskrivs Erik Lindgren och hans tid som elev, lärare och sedan föreståndare för trädgårdsavdelningen. Trädgårdskunskapen på Experimentalfältet visas som en dynamisk och utvecklingsbar vetenskap. En indikation på detta ges när man i den första verksamhetsplanen kan läsa hur ett mål var att:

”[...] genom noggranna försök upplösa tvivelsmål och bestämma sanningen i praktiska ämnen, över vilka meningar eller övertygelser länge varit och ännu finna stridiga”³⁰

Senare följer en beskrivning av olika typerna av växtförsök som genomfördes. Där kan man se antydningar till vad som hade störst vikt i utvecklingen för trädgårdsodlingen genom de områden som prioriterades och var mest intressanta under viss tid.

Med syfte att undersöka om det också fanns en väg till utbildning som trädgårdsmästare för kvinnor under perioden 1830 – 1930 har Boel Nordgrens artikel *Trädgårdsmästarinnans otrampade stig: Trädgårdsodlingens roll inom kvinnorörelsen och kvinnors väg in i trädgårdsbranschen 1859 – 1923* (RIG, 2019) varit till hjälp. Beskrivningar görs av utvecklingen för kvinnors möjlighet till kvalificerad yrkesutbildning. Det ansågs tidigt lämpligt för kvinnor att ägna sig åt trädgårdsskötsel men då i samband med hushållsnära odling. Stegvis ges mer utrymme för utbildning och yrkesarbetande. Artikeln beskriver hur förändringar sker, från möjligheter att efter utbildning till folkskolelärarinnor från och med 1859, få undervisa i trädgårdsskötsel till en fullständig trädgårdsskola för kvinnor genomförd på Apelrydsskolan från och med 1923.

Helena Kåks bidrar kunskap om Lillie Landgren och Lillies trädgårdsskola Torshäll i uppsatsen *Trädgården vid Lillie Landgrens Torshäll- hur kan den återskapas för framtiden?* I beskrivningar av Lille Landgrens egen utbildning får man inblick i hur utbildningen kunde ske. Kåks redogör för hur Landgren genom trädgårdsboken *Vår trädgård* visar på de dåtida trädgårdsidealerna. Hon beskriver också när undervisning i trädgårdsskolan började och lite om hur den utfördes.

1.3 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att genom ingående studier av ett urval utvalda handböcker för trädgårdsskötsel under tidsperioden 1830 - 1930 jämföra och ge exempel på specifika områden inom nyttoodlingen. Målet är att undersöka och beskriva handböckernas olika struktur, göra ett försök att mäta var tonvikten för skötselområden ligger och finna exempel på eventuella förändringar i innehållet i handböckerna. Undersökningen syftar också till att

²⁹ Nordisk Familjebok, *Trädgårdsodling*. 1930, s.149

³⁰ Lange, U. 2000, s. 67

ge en bakgrund till hur kunskap om trädgårdsskötsel spreds under den tidsperiod som behandlas i uppsatsen och av vem.

- Frågeställningar

Hur redogörs för trädgårdens hantverkskunskap i de olika handböckerna? Finns det några tydliga skillnader eller likheter?

Var ligger tonvikten för handböckernas innehåll? Har det skett några förändringar och vilka i så fall?

1.4 Metod och material

Studien som genomförts har lagt tonvikt på att jämföra handböcker i trädgårdsskötsel under ett längre tidsspänn. Den har som ansats att vara deskriptiv och komparativ. Valet av tidsperiod har också stor betydelse i processen. Den utveckling som skedde i samhället gör tidsspänn 1830 – 1930 intressant att studera. Under denna tid genomfördes en rad förändringar i utbildning till trädgårdsmästare, även synen på trädgårdsmästarens roll och arbetsuppgifter förändrades. Utbudet av handböcker under denna tidpunkt är rikt så en begränsning till att undersöka enbart beskrivningar med samband till nyttoodling kan några aspekter beaktas. Sedan följer frågan om urval av handböcker vilken blir mycket viktigt för att få parametrar som är jämförbara. Jag valde att undersöka en mer generell vinkling med handböcker vars gemensamma nämnare bestod av handböcker skrivna av och för trädgårdsmästare. Ett annat kriterium var att handboken haft betydelse i undervisningssammanhang. De handböcker som undersökts har i de flesta fall, med undantag av Stina Swartling, getts ut i flertalet upplagor, böckerna har varit efterfrågade. För exempelvis Anders Lundströms handbok ges olika upplagor ut under en period av tjugo år. Jag studerade Svensk Illustrerad Trädgårdstidning 1857 – 1862 för att finna recensioner och reklam från förlagen, där fanns recensioner som gällde Lindgren, Pihl och Löwegren. Att de omnämns positivt där kan ha bidragit till att spridningen av böckerna varit stor. Genom undersökningen finns en önskan att studera förändringar i vilka som förmedlade kunskap, vem handboken vände sig till och på vilket sätt kunskap förmedlades.

De handböcker som studerats är:

Anders Lundström, *Handbok i trädgårds-skötseln* (andra upplagan 1833, tredje upplagan 1841 och fjärde upplagan 1852)

Daniel Müller, *Frukt- och köks-trädgården: fruktträsuppdragning, förädling och skötsel, frukt- och grönsaksdrifning samt köksträdgårdens vård* (andra upplagan, 1861, digitaliserad)

Erik Lindgren, Axel Pihl & Georg Löwegren, *Handbok i Svenska Trädgårdsskötsel* där del 1,2 och 3 studerades närmare.

Del 1. Erik Lindgren, *Inledning till trädgårdsskötseln omfattande trädgårdsskötselns hufvudgrunder* (första upplagan 1872),

Del 2. Erik Lindgren, *Köksväxtodling: fullständig anvisning till odling af alla både allmänna och sällsynta köksväxter, såväl på kalljord som under glas*, (andra upplagan 1877 digitaliserad, tredje upplagan, 1884)

Del 3. Axel Pihl, *Fruktodling på kalljord, omfattande uppdragning, plantering och skötsel af fruktträd, fruktbuskar och smultron, samt urval af de för våra förhållande*, (första upplagan, 1887)

Lillie Landgren, *Vår Trädgård* (första upplagan, 1910)

Stina Swartling, *Småbrukets trädgård* (första upplagan, 1913)

Nils Sonesson, *Handbok för Trädgårdsodlare; under medverkan av fackmän på trädgårdsodlingens olika områden* (andra upplagan, 1930)

Anders Lundströms böcker har studerats i olika upplagor, så även Lindgren, Pihl & Löwegren del 2 om köksväxtodling. Att få med olika upplagor för att studera eventuella skillnader och tillägg kändes relevant för uppgiften.

Två författare som trots att de var tongivande under vald tidsperiod ej inkluderas i den här undersökningen är Olof Eneroth och Alexandra Smirnoff (1838 - 1913). Eneroths böcker var vida spridda då det var förkommande att man delade ut som litteratur genom hushållningssällskapens försorg men dessa vände sig i handböckerna till allmogen och folkskolan medan huvuddelen av de handböcker som ingår i undersökningen fanns som del av undervisningslitteratur till just trädgårdsmästare. Smirnoff var tongivande som kvinnlig pomolog och skrev handbok om detta ämne. De kategorier som dessa två var mest involverade i som pomologer passade inte exakt in i området jag tänkte undersöka.

Undersökningen består av litteraturstudier. Handböckerna är utgångspunkt för en strukturell analys. För detta krävdes en grundlig genomgång av böckerna. För en vidare förståelse för materialet undersöktes författarnas bakgrund liksom bakgrundsmaterial av närliggande områden. De som jag ansåg var viktigast var information gällande utbildningssystemet utveckling och trädgårdsmästarens position i samhället och deras arbete. Där vände jag mig främst till avhandlingar och uppsatser såsom Ahrlund, Å. *Den osynliga handen: Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*, Olausson I. *En blomstrandemarknad: handelsträdgårdar i Sverige 1900 – 1950 med fyra fallstudier i Stockholms län*, och Klintborg Ahlklo, Å. *Åkerns blomma*. Ulrich Lange har beskrivit och gett bakgrund till hur utbildningen genomfördes på Experimentalfältet, en av studieorterna för trädgårdsmästare, *Experimentalfältet: Kungliga Lantbruksakademien experiment- och försöksverksamhet på norra Djurgården i Stockholm 1813 – 1907*. Där beskrivs också tiden då några av författarna i min studie arbetade på platsen. För att undersöka hur kvinnors möjlighet till utbildning till trädgårdsmästare var under tidsperioden studerade jag Nordgren, B. *Trädgårdsmästarinnans otrampade stig: Trädgårdsodlingens roll inom kvinnorörelsen och kvinnors väg in i trädgårdsbranschen 1859 – 1923*. Att sedan genom studie av Andreas Nords avhandling gällande textanalys, *Trädgårdsboken som text 1643 – 2005*, öka förförståelsen för ämnet. Jag berörde också trädgårdsskötselns roll för folkskolan och de skolträdgårdar som fanns genom att läsa Johansson, U. *Att skolas för hemmet: trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842 - 1919 med exempel från Sköns församling*.

Metod för undersökningens analyserande del bestod av kategorisering av innehållet med uppdelning av beskrivningar som gäller Markförhållanden, Gödsling/kompost, Vattning, Grävning, Fukt o bär samt Fröodling. För uppdelningen användes i huvudsak det innehåll som visas genom rubrikerna i materialet. I vissa fall var det inte möjligt att följa denna princip då flera kategorier ingick i samma rubrik, såsom hos exempelvis Stina Swartling. Hos andra författare fanns motsvarande huvudrubrik men information om kategorierna var också knuten till andra rubriker. En avvägning var tvungen att användas i dessa fall, något

som uppenbarligen kan påverka resultatens tydlighet. Påverkan av avvägningarna gör att trots min ansats att finna värden för jämförelser med tydliga och jämlika förutsättningar försvårades detta avsevärt och kan debatteras. Jag ser värdena som indikationer på ett förhållande, för de i studien beaktade faktorerna. De avvägningar som måste göras beskrivs som en svårighet i användandet av content analysis och kräver mycket arbete och reflektion.

1.5 Avgränsningar

Vid undersökningen av handböcker i trädgårdsskötsel som genomfördes bestämdes ett flertal avgränsningar för att göra det möjligt att få likartade parametrar för en tillförlitlig jämförelse.

Det första som togs ställning till var vilken typ av handbok i trädgårdsskötsel som skulle studeras. Ledord för detta urval var nyttoodling, det vill säga odling användbar för hushållning. Där studerades främst avsnitt om grönsaksodling men också lite mer översiktligt om fruktträdgården. Skötsel av perenner, prydnadsträd och buskar samt beskrivningar av trädgårdsanläggningar diskuteras i handböckerna men ingår inte i denna undersökning.

Genom att begränsa tidsperioden för handbokens utgivning till 1830 - 1930 med inslag av jämförelse med ett urval nutida handböcker kunde undersökningen avgränsas ytterligare. Den utvalda tidsperioden visar på en period då trädgårdskonst och trädgårdsskötsel var under stark utveckling. Gammal kunskap blandades med nya influenser, vetenskap gjorde intåg i trädgårdsskötseln. Odling blev något som angick hela samhället, dess inflytande på förmågor och karaktärsdanande effekter var efterfrågade. De äldre handböcker som valdes i undersökningen användes i många fall i undervisning och hade ett stort genomslag. Författarna till handböckerna var själva trädgårdsmästare, ofta också lärare och skribenter som bidrog med stor kunskap och entusiasm till intresse för trädgårdsodling.

Alla handböcker är skrivna på svenska för svenska förhållanden. Handböckerna har i flera fall utgivits i många upplagor. För Anders Lundströms *Handbok i Trädgårds-skötseln* studerades upplagor 2,3 och 4. För Daniel Müllers *Frukt- och köksträdgården* användes den andra upplagan, likaväl hos Nils Sonesson, *Handbok för Trädgårdsodlare*. Hos Lindgren, Pihl & Löwegren har flera olika upplagor studerat, olika för de olika avdelningar som ingår i samlingen. För Lillie Landgrens *Vår trädgård* var första upplagan intressant att studera, detsamma gäller för den övriga litteratur som ingått i undersökningen.

Handböckerna ger ett otroligt rikt material, tyvärr finns det inte plats för att undersöka alla områden som ingår i detta. Mitt fokus för de ämnen som beskrivs i uppsatsen är knutet till det som är grunden för all odling: markförhållanden, jordmån, kompost, gödsling, vattning och luckring. Att också fundera över fröodling är en vidareutveckling av dessa ämnen.

1.6 Teoretisk referensram

Undersökningen genomfördes som en deskriptiv och komparativ litterär analys. Arbetet kan anses vara induktiv då den inte är en uppföljning av annat arbete, jämförelser med ett inifrån perspektiv har inte utförts på liknande sätt och jag anser att det är ett sätt som kan vara lämpligt för att fortsätta undersöka den typ av frågor som ställdes.

För att underlätta litterär analys skedde en uppdelning av information som jag fann vid studier av handböckerna. Jag följde en uppdelning som kallas *content analysis*, beskrivet av Velo S. & Kynga S.H (2008) Genom gruppering av information i olika kategorier ges en möjlighet att mäta och analysera på ett vetenskapligt sätt. För att minska de svårigheter det

kan innebära att kategorisera ett stort och varierat material krävs skicklighet och insikter i ämnet samt analytisk förmåga (Velo S. & Kynga S.H, 2008).

1.7 Källkritik

Författarna har olika uttryck som kan vara svåra att tolka. För att underlätta tolkningen anser jag att det är viktigt att försöka få med bakgrund till det som beskrivs. Dessa faktorer kan spela in för dess signifikans i texten. Kan texten också varit vinklad, vad nämns och vad nämns inte är också en viktig fråga för sammanhanget. Att undersöka till exempel vilken typ av växter som användes eller vilket klimat som var rådande kan bidra till ökad förståelse till beskrivningarna.

I texterna har ett urval av användande av experter skett och frekvent redovisas inte var kunskapen kommer ifrån. Detta gäller dock inte för Nils Sonesson som utförligt beskriver medförfattarna med titlar, dessa kan vara docent, statsträdgårdsmästare, direktör, handelsträdgårdsmästare och statsmeterolog. Han försöker också i redovisa vilka kapitel som de medverkat i.³¹ Hos Daniel Müller finns teorier där enbart namnet på upphovsmannen redovisas och ej i övrigt förklaras, medan andra teorier, till exempel Mons teori, förklaras nog.³² För vissa delar av teorierna förutsätts att det finns förförståelse, man tar för givet att informationen som ges är uppenbar och ej kräver förklaring.

Frågor om urval spelar också in på vad källor avslöjar. Att urvalet är tillräckligt varierande eller i vissa fall är huvudsakligen liknande ger olika infallsvinkling. Dessa faktorer bör tas hänsyn till och redovisas. I min undersökning var en utgångspunkt, med tillägg av de kvinnliga författarna, att se hur bilden nyanserades genom att bredda handbokens betydelse för olika mottagargrupper. Att uppskatta betydelsen av de äldre handböckerna kan möjligen göras då man i vissa av dem får ett eftermäle, det sker i fjärde upplagan av Anders Lundström till exempel.³³

³¹ Sonesson, N.1930, s.IV, förord

³² Müller, D. 1861, s.25. Om Mons teori för kärnsådd av främst päron. " Enligt hans teori tilltager benägenheten att förändra sig från generation till generation,.. " för päron ges goda frukter i femte generation.

³³ Lundström, A. 1852c, insida av försättsblad

2. Undersökning

Undersökningen som genomfördes bestod av olika delar. Den första och mest tongivande delen bestod av noggranna studier av handböcker. Efter att ha beslutat vilka handböcker som skulle inkluderas började noggrann genomläsning av huvudlitteraturen med jämförande studier med analys av text, dess innehåll och tyngdpunkt för beskrivningar av trädgårdsskötsel. För ytterligare jämförelse studerade jag Karin Berglund, *Bonniers stora bok om Din Trädgård/ huvudredaktör och huvudförfattare* (första upplagan, 1996), Lena Israelsson, *Handbok för köksträdgården: odla grönsaker, kryddor och bär* (första upplagan, 2000) samt André Strömquist, *Odlarens handbok* (första upplaga, 2012)

Det krävdes också kompletterande studier av litteratur som beskriver utbildningssystemet för trädgårdsmästare för såväl män som kvinnor plus litteratur som ger bakgrund till hur inställningen till trädgårdsodlingen var under tiden 1830 – 1930 och hur den tog sig i uttryck på olika sätt. En rad källor studerades för att finna information om författarna av handböckerna. Bland annat sökte jag i *Svenskt Bibliografiskt lexikon* och *Svenskt Kvinnobiografiskt lexikon*. Material från föregående forskning beaktades också, speciellt intressant ansåg jag A. Nord's avhandling vara då den ger en bas för den textuella analysen.

Jag försökte nyansera undersökningen genom att söka information om hur samtiden såg på de utvalda handböckerna. Man kan i *Viola*, ett annonsblad för trädgården, utgiven på slutet av 1800-talet, läsa en recension om *Handbok i Svenska Trädgårdsskötseln* av Lindgren, Pihl och Löwegren. Ur *Viola*, nr 1, 1895:

”Hvad vi förnt vid flera tillfällen yttrat om detta förträffliga arbete gäller jemväl i fullt mått om slutet af det samma. Den rikaste erfarenhet möter oss på hvarje blad, ingen del av den svenska trädgårdsodlingens område är oberörd, och framställningssättet är enkelt, klart och lättfattligt. Författarna hafva genom verkets utarbetande gjort sig förtjenta af alla svenska trädgårdsodlares tacksamhet och resa sig sjelfva ett minne, som sent ska förgå. Arbetet borde intaga ett af de allra främsta rummen på hvarje svensk trädgårdsmästare eller trädgårdsodlares bokhylla.”

Man får ställa sig lite kritisk till det som betecknas som reklam å andra sidan. Genom att också studera *Nordisk Familjebok* från 1920 kunde man få en intressant bild av hur författarna uppfattades av samtiden.

Här följer en kortfattad beskrivning av handböckernas författare, för årtal och titel, se tabell 1.

Anders Lundström. Arrendator av Bergianska Trädgården och lärare för elevskolan där som var Sveriges första. Framgångsrik köksväxtodlare, ledamot av Landtbruks- och senare Vetenskapsakademien.

Daniel Müller. Orangör vid Botaniska föreningen i Uppsala, senare vid Trädgårdsföreningen i Stockholm. Arbetade som örtagårdsmästare vid Uppsala universitets botaniska trädgård, skribent.

Erik Lindgren. Lärare vid Folkskoleseminariet i Skara, senare lärare och föreståndare vid Experimentalfältets trädgårdsavdelning och skola. Känd som skribent och tidningsredaktör.

Axel Pihl. Föreståndare för Landtbruksakademiens trädgårdsskola och senare lärare vid Svenska trädgårdsföreningens elevskola.

Georg Löwegren. Känd för sina expertkunskaper för odling av orkideér, direktör för Trädgårdsföreningen i Göteborg.

Stina Swartling. Drev Sveriges första kvinnliga trädgårdsskola, känd som skribent.

Lillie Landgren. Författare av trädgårdsböcker, föreståndare och lärare på sin egen trädgårdsskola, Torshäll.

Nils Sonesson. Redaktör för trädgårdshandbok, byrådirektör, skribent och ordförande i Sveriges Pomologiska förening.³⁴

Tabell 1.

Sammanställning av handböcker som använts vid undersökningen.

Författare	Yrkestitel	Verksam under år	Boktitel	Tryckår 1:a upplagan	Antal upplagor
Anders Lundström	Trädgårdsmästare	1781 – 1865	<i>Handbok i Trädgårds-skötsel</i>	1831	4
Daniel Müller	Trädgårdsmästare	1812 – 1857	<i>Frukt- och köksträdgården</i>	1850	2
Erik Lindgren, Axel Pihl & Georg Löwegren	Trädgårdsmästare	1828 – 1919 resp. 1838 – 1927 resp. 1833 – 1919	<i>Handbok i Svenska Trädgårdsskötseln</i>	1872 – 1876	5
Lillie Landgren	Trädgårdsmästare	1876 – 1965	<i>Vår Trädgård</i>	1910	3
Stina Swartling	Trädgårdsmästare	1859 – 1929	<i>Småbrukets trädgård</i>	1913	1
Nils Sonesson	Trädgårdsdirektör	1888 – 1927	<i>Handbok för trädgårdsodlare</i>	1919	3

Vid två av handböckerna har flera författare varit involverade. Det gäller Lindgren, Pihl & Löwegren där *Handbok i Trädgårdsskötseln* är uppdelad i olika avdelningar som visar delar av trädgårdsodlingen i olika häften. I *Handbok för trädgårdsodlare* är Nils Sonesson huvudredaktör och skribent med diverse avsnitt skrivna av andra fackmän. Många gånger är

³⁴ Alla fakta om författarna från Lundström till Sonesson kommer från en sammanställning av Olausson, I 2020 (manus), Kortfattad översikt över ett antal trädgårdsprofiler

böckerna en utveckling av de anteckningar som använts i undervisning, det nämns i såväl Anders Lundström, Lindgren & co och Lillie Landgren.

Figur 3 visar delar av Bergianska trädgården där trädgårdsskola bedrevs.

Figur 3. Bergianska trädgården, foto 1917 – 1922. Fotograf Gunnar Levin, Digitalt Museum id. XLM.B1385

Efter studier av huvudlitteraturen delades arbetet upp i en analysfas gällande text och innehåll.

Första steget i analysen blev att dela upp i avsnitt för indelningen i böckerna och ta reda på dess omfattning för att på så sätt kunna kategorisera och jämföra hur innehållet i handböckerna sett ut. Detta syftade till att undersöka var den eventuella tyngdpunkten för kunskapsområdet kunde finnas och om denna genomgått förändringar. En jämförelse utfördes också där jag genom att studera antal illustrationer och bilder hoppades kunna upptäcka förändringar i hur handling uttrycks på diverse sätt. För att beskriva tonvikten på innehållet i handböckerna genomfördes en gruppering i kategorier. Efter denna kategorisering kunde en jämförelse i tabellform genomföras för de utvalda grupperna. Grupperna som jag fokuserade på är markförhållanden, gödsling, kompost, vattning, grävning och fröodling. Valet av grupper var beroende på deras grundläggande egenskaper i trädgårdsskötsel.

3. Resultat

3.1 Handböckernas innehåll.

I Anders Lundströms företal IX, 4:e upplagan, kan man läsa:

”Handbok tjena till vägledning till trädgårdsskötare” ...” icke upphäva mig som lärare för dem, som äro mästare i detta yrke; jag medgifver gerna, att många finnas, hvilka icke blott känna allt, hvad här kommer att anföras, utan äfven mycket mera.” forts.. ” Må dessa väckas af mitt företag att snart framkomma med ett vida bättre arbete! Min möda är då icke fruktlös. Må den tröghet försvinna, som i detta afseende hittills varit rådande i vårt land!”

Också Daniel Müller beskriver i sitt företal hur:

”Jag önskar att mitt nuvarande arbete måtte kunna bidra till att fylla den brist vår litteratur i denna väg haft i jämförelse med andra länders, och hvarigenom denna icke motsvarat den allt mer tilltagande hågen för Trädgårdsodlingen.”

Engagemanget för att för att utveckla trädgårdsodlingen bland annat genom handböcker i ämnet syns tydligt i de ovanstående raderna. Man kan säga att trädgårdsmästarna såg sig som ambassadörer för en ökad kunskap i trädgårdsodling som uttrycker en önskan att deras handböcker ska vara till hjälp i arbetet. För dåtidens trädgårdsmästare var undervisning för trädgårdsarbetare genom såväl teori som praktik en viktig uppgift, man hade en tydlig roll som lärare. Att skriva ner kunskapen blev ett betydelsefullt steg i den riktningen med ett tydligt fokus på målgruppen. Som Anders Lundström beskriver i upplaga 2 av *Handbok i Svenska trädgårdsskötsel*:

”Man vågar hoppas, att dessa Anteckningar skola gagna åtminstone dem, som sjelfva deltagit i methodernas utöfvning, och sett framgången af dem, ehuru alltför få gifva sig tid att kvarstadna, tills allt detta har fått fästa sig i deras minne; mången torde således snart nog komma i behof att återfinna det på pappret.”

Målgrupper för handböckerna som skrivs under 1800-talets senare hälft beskrivs i företalen, Anders Lundström skriver att han vänder sig till sina söner och till elever i Bergianska trädgårdsskolan. Även Erik Lindgren beskriver hur handboken huvudsakligen är en sammanfattning av kursen han är med och leder vid Experimentalfältet. Han vill också visa hur: “[...]utan att derföre lemna de allmänna teoretiska grunderna ur sigte, har författaren sökt att gifva arbetet en praktisk riktning.” och anser att häftet borde passa för undervisning i lantbruksskolor, folkskolelärarseminarier och folkskolor.

Även hos Lillie Landgren och Stina Swartling är det tydligt vem boken vänder sig till. Landgren beskriver att för undervisningens skull underlättas med hjälp av hennes skrift. En reflektion som dyker upp är hur Landgren i sitt förord nämner sig själv som ledarinna, ej lärare! Stina Swartling vänder sig till småbruken och talar om kvinnans bidrag till nyttan av trädgårdsodling för hemmet och vid överskott av produkter kunna sälja till utomstående, på torget.³⁵

Traditionen av vem som skriver handböckerna har förändrats. Flertalet av de som nu är författare har visserligen ofta god kunskap om odling men kan inte titulera sig trädgårdsmästare. Istället är de många gånger trädgårdsjournalister. Detta gäller Karin Berglund och Lena Israelsson som jag studerat kortfattat som jämförelsematerial. Att

³⁵ Swartling, S. 2013

inspirera, inte instruera, kan ses som huvuduppgift i dessa nutida handböcker och det ger sig i uttryck på flera olika vis. De instruktioner som finns i de moderna handböckerna använder ett enkelt och tydligt språk, ofta i kombination med bilder eller illustrationer.

3.1.1 Struktur för handböckerna

Flertalet av handböckerna är indelade i tydliga delområden, av områden som spänner från skilda områden, såsom köksträdgårdsodling, frukt- och bärödling eller prydnadsodling. Hos Lindgren, Pihl och Löwegren gavs olika häften för de olika delområdena ut under en längre tidsperiod och med olika författare. Nils Sonesson å sin sida sammanfattar all kunskap i en fullständig bok. Lillie Landgrens och Stina Swartlings handböcker kan ses som en sammanfattning av kunskapen för köksträdgårdsodling. De moderna handböckerna är omfattande, fulla av illustrationer och bilder, vilket kräver plats på sidorna.

Uppdelning i böckerna följer ett liknande mönster. I flertalet handböcker delas boken upp i olika kapitel med tydlig information om vad avsnittet behandlar. Allra först i böckerna finns förord eller företal. I de tidigare handböckerna beskrivs ingående varför man skrivit och till vem handböckerna vänder sig till. Anders Lundström beskriver sin syn på hur läget är i gällande trädgårdskonsten och hur han vill bidra till en förbättrad kunskap genom sin handbok. Även Daniel Müller ger uttryck för en önskan att verka för ökad kunskap. Stina Swartling skiljer ut en tydlig målgrupp i sitt förtal där man kan läsa hur boken är:

” avsedd som hjälp och ledning för de mindre hemmens kvinnor, vilka ofta ensamma skola hinna med att sköta alla förekommande arbeten inne och utomhus.”

Tabell 2. Struktur och innehåll i undersökningens handböcker.

Handbok	Publicerad år	Antal sidor	Antal avdelningar	Illustrationer och/eller bilder
Lundström, 4e uppl.	1852	423	4	Fåtal
Müller	1861	276	2	Finns ett fåtal
Lindgren, Pihl & Löwegren	1872 - 1896	831	9	Finns ett fåtal
Landgren	1910	102	1	2
Swartling	1913	63	1	1
Sonesson	1920	1186	1	613

Antal sidor visar det totala antalet i den fullständiga boken. Hos Lindgren, Pihl & Löwegren ingår alla nio delarna i uppställningen för tabell 2.

I Nils Sonessons handbok används 43 stycken tabeller för olika ämnen, till exempel uppställning av sortval för fruktträd (s.252 - 279), sortering, förpackning och försäljning (s.526 - 531) eller i trädgården förekommande ogräs (s.1122 - 1125). Även hos Stina Swartling finns tabeller men där är antalet 6 stycken och ämnen har att göra med fröns grobarhet (s.30), förslag till frön och plantor för en liten trädgård (s. 58 - 60) och enkel bokföring (s. 62 - 63).

I fjärde upplagan av Anders Lundström finns ingen bilaga, däremot i andra och tredje. Enligt företalet i andra handboken är bilagan tänkt att tillföra ny information och visa på förbättrade odlingsmetoder. I det som kallas bihang ingår delar som behandlar om fröns gröningskraft, om frö-noter, anmärkningar om trädgårdsskötselns tillstånd i Sverige, och underrättelser om

matväxter som är nya men odlas i norra Europa. Bilagan i trean visar ett månadsförslag för en trädgårdsmästares arbete.

Den nyare tidens handbok innehåller pedagogiska redskap med olikfärgade rutor för att markera fakta eller extra information. Detta syns tydligt i Berglund och Strömquist. Att använda illustrationer för stegvis instruktion finns i alla undersökta handböcker. I den äldre litteraturen kan dessa vara träsnitt och det redovisas tydligt på första sidan, något som jag tolkar som en typ av marknadsföring. Användningen av processteckning sker i huvudsak vid instruktioner om beskärning i såväl äldre som yngre litteratur.

3.1.2 Tonvikt för handböckerna

Faktorer som kan påverka vad som redogörs för i handböckerna är de naturliga förutsättningarna, så som klimat och markförhållanden, de snabba förändringar som samhället genomgick gällande samhälls- och teknikutveckling och tillgången till kunskap och tradition som har styrkt hur kunskap och hantverksskunnande kunnat överföras.

De tidiga kvinnliga trädgårdsmästarna verkade i en annan sfär än de manliga trädgårdsmästarna. Detta kan man utläsa av innehållet i handböckerna, där fokus på ämnen skiljer. I såväl Stina Swartling som Lillie Landgren betonas de hälsobringande aspekterna av en egen täppa. Där ges också kunskap i hur man odlar till försäljning liksom enkel bokföring för hushållsekonomi. Detta kan man också finna hos Nils Sonesson där man i olika kapitel beskriver sortering, förpackning och försäljning av köksväxter likaväl som betingsarbeten och kostnadsuppgifter. En tydlig marknad har uppstått där det finns behov av kunskap av redovisning och ekonomi.

Vetenskap redovisas och diskuteras flitigt i den äldre tidens handböcker. Man kan finna beskrivningar i texten där en teori redovisas mer eller mindre tydlig. Det kan också vara svårt att utläsa vem som ger uttryck för teorin. Hos exempelvis Stina Swartling kan man läsa att:

”Jag har lärt mig, genom att läsa en liten fransk bok skriven av en mycket framstående man...”³⁶

En liknande redogörelse kan man finna hos Daniel Müller genom de referenser i texten som beskriver ”en mr Rivers i England”. Man får genom detta uppfattningen att Muller vänder sig till de som redan har en viss kunskap, för dem är det tydligt vem denna mr Rivers är³⁷. Andra gånger redovisas tydligt var vetenskapen kommer från, med korta beskrivningar av experiment och teorier. Det gäller till exempel von Mons teori hos Müller.³⁸ Man kan finna diskussioner om utvecklingen för trädgårdsskötsel i handböckerna. Att läsa om hur Daniel Müllers uppfattning var att:

” All beskärning bör verkställas med en hvass knif. Alla nya och nyare uppfinningar med saxar eller secatorer kunna endast begagnas i nödfall, ty aldrig lemna de ett så lätt sår som en hvass knif”³⁹

ger intressant inblick i hur en nyhet kunde tas emot. Måhända kan en koppling till hantverksskunnat knytas, då en förutsättning för att en yrkesman kan använda en vass kniv

³⁶ Swartling, S. 1913, s. 11

³⁷ Mr Thomas Rivers, 1798 - 1877, känd plantskoleägare, författare och frukt- och rosfröädlare i Hertfordshire, England

³⁸ Müller, D. 1861, s. 24f

³⁹ Ibid, s. 66

säkert och på rätt är att det kräves skicklighet som tränats in under längre tid. För användande av sekator kan tänkas att något kortare inövningstid krävs. Att använda sekator för beskärning har ju helt tagit över idag, kan man notera.

Efter genomläsningen av litteraturen gjordes en sammanställning för de områden som valts ut att ingå i undersökningen. Genom att räkna antal sidor för varje huvuddel och sedan dela med det totala antalet sidor räknades andel i procent fram för att kunna göra en god jämförelse. I flertalet handböcker framgick det tydligt genom indelningen i kapitel hur stor andel som utgjordes av ämnet. Det ger dock inte helt entydiga resultat eftersom såväl vattning som fröodling även nämns i samband med de speciella förutsättningarna för varje växt. Dessa är inte medräknade i uppställningen. Hos Stina Swartling och Lillie Landgren är gränserna också otydliga då olika områden samsas i samma kapitel. Hos Daniel Müller följde uppdelningen bokens två avdelningarna, till exempel markförhållanden nämns vid först trädskötsel sedan vid köksträdgårdsodling.

Tabell 3 redogör för de kategorier som valts ut för fördjupad analys med beräkningar för kategoriernas andel i procent i förhållande till helheten av innehållet.

Tabell 3. Faktorer angående: Markförhållanden, Gödning/Kompost, Grävning och Vattning

Författare	Markförhållanden %	Gödning/ Kompost %	Grävning %	Vattning %
Lundström 2	4,2	1,2	1,5	Ej egen avd.
Lundström 3	3,7	1,4	1,0	0,7
Lundström 4	3,1	0,7	1,5	0,8
Müller	4,7	2,2	1,4	0,7
Lindgren, Pihl & Löwegren, del 1,2,3,6	1,8	0,8	0,5	1,8
Landgren	5,9	13,0	1,0	1,0
Swartling	8,5	8,5	4,2	1,4
Sonesson	3,1	4,9	1,1	0,5

Undersökningens parametrar för Lindgren, Pihl & Löwegren är uträknad på totala antal sidor för del 1,2 och 3, det är dessa delar som ingår i undersökningen. Sammanlagt finns fler delar, sammanlagt 9.

Genom att jämföra tre olika upplagor av Anders Lundströms handböcker kunde man se förändringar i kategoriernas andel. Svårigheter som komplicerar beräkningarna beror på olika sidantal i upplagorna. Upplaga två består av 260 sidor, tre består av 294 sidor och slutligen del fyra 259 sidor. Resultatet från de olika upplagorna får ses som en hänvisning om trenden för de olika kategorierna.

För Sonesson ingår den första delen av handboken i undersökningen. Det är den del som berör nyttodlingen, från första sidan till sidan 637 där det avslutas efter kapitlet vid namn "Drivbänkar, deras anläggning och skötsel i allmänhet".

Tabell 4. Faktorer angående: Frukt o bär och Fröodling

Författare	Frukt o bär %	Fröodling %
Lundström 2	50,0	I egen bilaga
Lundström 3	50,0	2,0
Lundström 4	51,0	2,3
Müller	66,3	1,8
Lindgren, Pihl & Löwegren	34,8	5,6
Landgren	7,8	3,0
Swartling	7,0	1,4
Sonesson	40,0	1,3

Tabell 4. Visar beräkningar för kategorierna Frukt o bär samt Fröodling.

Hos såväl Anders Lundström, Daniel Müller, Lindgren, Pihl & Löwegren som Nils Sonesson finns egna avdelningar med omfattande instruktioner om fruktträden. Där redogörs också för odling under glas med olika mer skötselkrävande frukter/ fruktträd såsom fikon, ananas och aprikoser. Daniel Müllers skrift visar genom rubriken hur tonvikten ligger på fruktträd, med grundliga genomgångar av uppdragning, förädling och skötsel. Detta område utgör mer än hälften av handboken. Även hos Anders Lundström är andelen ca 50 procent. Man kan konstatera att trädvård beskrivs omfattande med egna avdelningar i främst de handböcker som skrevs av män. Stina Swartling nämner att hon gärna vill se ”trädsköterskor” men utvecklar inte detta resonemang. Stina Swartling och Lille Landgren procentandel ligger lägst för kategorin Frukt o bär En möjlig förklaring till detta förhållande kan vara att den främsta målgruppen för Swartling och Landgren är en annan uttalad målgrupp än hos de övriga. Swartling och Landgren vänder sig främst till småbrukare och hushållet. Den odlingsvärda arealen för småbrukare kan misstänkas vara betydligt mindre än hos de större anläggningar där man fann de yrkesverksamma trädgårdsarbetarna/ trädgårdsmästarna. Ägareförhållanden kan ha försvårat långsiktig planering som en investering i fruktträd kräver, arrende ger sämre förutsättningar. För god avkastning krävs mer avancerad skötsel, något som ger omfattande beskrivningar i övriga handböcker.

Av naturliga orsaker värderas nyttoodling högt under tidsperioden som undersökts, man behövde grödan för att klara livhanken och för att kunna få extra inkomst. Att skötsel av de delar av odlingen som gav mest ekonomiskt utbyte prioriterades ter sig naturligt. Självhushållningstanken under perioden var också tongivande, man önskade stärka såväl Sveriges position och den enskilda individen. Gradvis försvann detta fokus men som man kan se på bilden på nästa sida, Figur 4, vårdades fruktträden noga även in på 50-talet i jordbruket.

Figur 4. Skötsel av äppelträd, se öppen rundel och vitkalkad stam.
Källa: Eget familjealbum, 1950-tal

Beskrivning av odling i drivbänk finns i alla de äldre handböckerna.

3.1.3 Utvalda områden

De områden som jag undersökte närmare har med grundläggande förutsättningar för odling att göra. Markförhållande diskuterades ingående i de äldre handböckerna och även gödsel med de ursprungliga formerna. Under den tid då Nils Sonesson skrev sin handbok hade konstgödsling utvecklats till en faktor att räkna med. Jordarter och hur man kan utveckla bördig jord med grävning och gödsling ges stort utrymme i äldre litteratur. Det är också intressant att studera de ingående beskrivningar av vattning, man får förståelse för dess stora betydelse för odlingen. Den inhemska fröodlingen ansågs betydelsefull genom att det ansågs viktigt att ha tillgång till tåliga och robusta fröer anpassade för svenska förhållanden. Man kunde också finna ekonomiska fördelar.

Ämnen som det är stort fokus på i de äldre handböckerna är kunskap om fruktträd, bärbuskar och odling under glas. Dessa ämnen är mycket intressanta men också omfattande, för att göra ämnet rättvisa bör man koncentrera sig enbart på det.

3.1.4 Markförhållanden

I Stina Swartlings och Lillie Landgrens beskrivningar har markförhållanden för främst grönsaksodling getts gott om utrymme, närapå en tiondel av Swartlings bok redogör för dessa. Hos Daniel Müller diskuteras markförhållanden flitigt i samband med såväl fruktträdsodling som grönsaksodling. I Anders Lundströms diskussion ingår huvudvillkoren för odling.

Dessa anses vara: 1. Belägenhet (Situation), 2. Läge (Lokal), 3. Jordmån, 4. Vattentillgång och 5. Inhägnad.⁴⁰ Det finns liknande uppställningar i de andra äldre handböckerna, där hänsyn tas till samma faktorer. Detta indikerar att betydelsen av god kännedom om vad växterna behöver för att utvecklas på bästa sätt var känd och prioriterades. Att också kunna skydda sina odlingar mot yttre påverkan och genom inhägnader kunna skapa ett gott mikroklimat var kunskaper som värdesattes. I nutidens handböcker talas det enbart lite om inhägnader, vare sig det gäller häckmaterial eller staket, ämnet kan beskrivas men ej så ingående. Israelsson nämner hur det i gamla tider var vanligt med bärbuskar som skydd⁴¹, däremot finns ingen referens till exakt vad som menas med ”gamla tider”.

I den äldre tidens handböcker sker en noggrann beskrivning av jordmån. Variationen är dock stor vad som omnämns som jord. Anders Lundström beskriver olika jordmån såsom alf, lös sandjord, finare sand (exempelvis mosand), flygsand och styf lera, så kallad tegellera. Hos Daniel Müller är det första kapitlet ägnat åt klimat, läge och jordmån. Olika typer av jord som nämns i Müller är, i följande ordning; sand, lera, kalk, mergel⁴², gips, kali, träkol, humus, flera typer av dyjord, och ljunjord. Han beskriver i paragraf 17 hur:

” Den så kallade goda trädgårdsjorden är lös, men icke så lös som sand; varm, men icke så het som kalk; mjuk då den är våt, men icke så seg som lera, och inte så hård som denna i torrkan.”⁴³

I Nils Sonessons *Handbok för trädgårdsodlare* beskrivs i kapitel två uppdelningen för huvudgrupper av jordarter, bestående av sand-(grus-) jord, lerjord, kalkjord och torv-(-mull-) jord. Där beskrivs också jordens fysikaliska och kemiska egenskaper mikroorganismernas verksamhet i jorden på ett vetenskapligt sätt som är knutet till jordens struktur och påverkan för näringsämnen.⁴⁴

En jämförelse med Strömquist angående jord ger en uppräkningslista där mineraljord förklaras liksom organisk jord. Därefter diskuteras skillnader mellan matjord och alv. Lerjord, mjåla, finmo och sandjord presenteras närmare. Senare i texten diskuteras torvanvändning i de planteringsjordar som används nuförtiden. Tankar om hur man bäst skapar lämplig jord är en evig fråga, skillnader ligger enbart i vad för resurser som kan användas.

Stina Swartlings beskrivningar av bearbetning av jord visar hur omfattande intresset för uppodling var under början på 1900-talet. Hon berättar hur hon lärt sig genom att läsa, ”[...] en liten fransk bok skriven, av en mycket framstående man [...], metoder för att kunna använda hård lerjord på ett ganska spektakulärt sätt.

”[...]gräva upp stora stycken hård lerjord och låta den torka, sedan läggs den upp i små högar och brännbara ämnen tändas inuti, sedan låter man det brinna några timmar till jordstyckena lätt falla sönder, då man slår på den.”⁴⁵

Detta visar hur kunskap kunde spridas genom olika europeiska skrifter. Stina Swartling beskriver vidare hur hon anser torvjord, med anpassad gödsling som jordförbättring, är passande till grönsaksodling. Fördelen skulle vara att det finns myrjord i överflöd i Sverige.

⁴⁰ Lundström, A. 1952, s. 4, i samtliga upplagor

⁴¹ Israelsson, L. 2000, s.131

⁴² Märgel är lera med hög halt av kalcium och kalium, användes som jordförbättringsmedel

⁴³ Müller, D. 1861, s.15

⁴⁴ Sonesson, N. 1930, s. 24 - 35

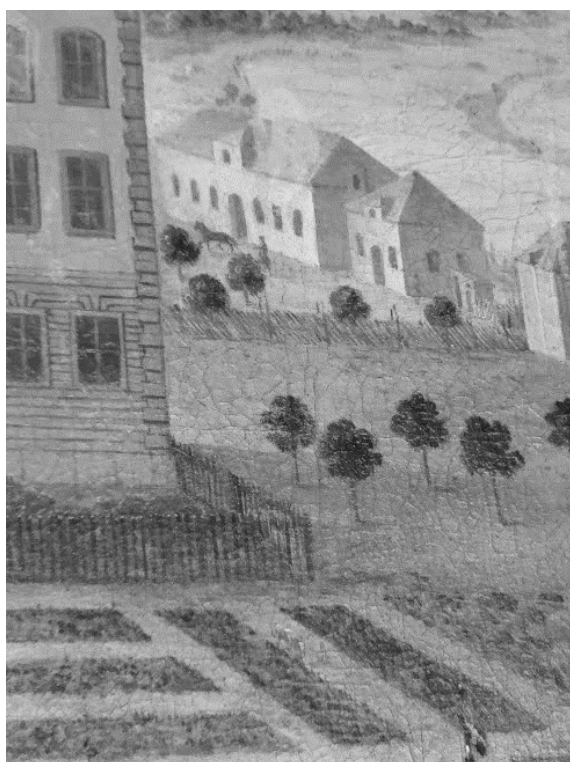
⁴⁵ Swartling, S. 1913, s. 16

Det kom att drivas omfattande odlingsförsök med myrbruk, främst för odling av vallfoder, man var intresserad av att utöka den odlingsbara marken på detta sätt.⁴⁶

I avsnittet om markförhållanden ingår ofta diskussioner om dränering och hur växter reagerar vid för blöta förhållanden. Stina Swartling beskriver hur växter som växer i kompakt och sur jord reglerar på täckdikning:

”De leva så dåligt där nere i den sura kalla jorden och blir så glada då där blir värme och frisk, ren luft, då arbeta de strax med mera liv och lust.”⁴⁷

Användningen av täckdikning och fördelarna med det förs fram hos främst Stina Swartling och Nils Sonesson. Hos Sonesson beskrivs det i ett kapitel med ingående tekniska förklaringar och såväl tabeller som bilder. Visar på ny kunskap med noggranna beskrivningar.

Uppdelning av köksväxtodlingen i kvarter, kvarter, rekommenderades i den äldre tidens handböcker och man var också medveten om vikten av växelbruk eller ” cirkulation” som det omnämns i hos Stina Swartling.⁴⁸ På bilden till vänster, Figur 5, syns hur planteringarna runt Ängsöö slott ser ut på den väggmålning som fanns på platsen, vid ett studiebesök hösten 2019. Man ser bäddar i form av rektanglar med breda gångar och fruktträd på en egen yta, man kan ana att läget för odlingarna är soligt och öppet.

Inhägnaden på bilden består av trädslanor och omgärdar området närmast huset. Måhända fanns det ömtåligare växter som behövde skyddas där, det är svårt att utrona på denna målning. Inhägnadernas främsta uppgift var att hålla de friströvande djuren borta från odlingarna.

Figur 5. Del av väggmålning från Ängsöö. Källa: eget foto, 2019

3.1.5 Gödsling/Kompost, Vattning, Grävning

Generellt kan man se att kategorierna Gödsling/ Kompost, Vattning och Grävning utgör en större andel i Lillie Landgren och Stina Swartling handböcker än i de övriga handböcker som ingår i studien. Detta kan kopplas samman med vilken målgrupp handböckerna vänder sig till. Lillie Landgren och Stina Swartling vänder sig främst till kvinnliga elever vars kunskap förväntades användas främst i hushållet samt till småbrukare, hos de övriga var

⁴⁶ KSLA tidskrift nr 131. Isaksson, B. 1987, s. 107 - 127

⁴⁷ Swartling, S. 1913, s.19

⁴⁸ Ibid s.28

målet att ge en omfattande kunskap för yrkesverksamma, med alla delar av odlingen inkluderade.

Gödsling/Kompost:

Anders Lundströms handböcker beskriver gödningsmedel som en bristvara, speciellt på landsorten, och förklarar vikten att samla allt som kan användas till gödning, så som avfall, slaktrens, löv och avskuret växtmaterial. Detta skulle sedan läggas på högar för att utgöra grunden för iblandning av obrunnen spillning vid senare tillfälle. Högen omkastades vid jäsning och fylldes under vintern på med kärrjord, myrstack, avfallet barr med mera. Efter ett år var innehållet i högarna redo att användas.⁴⁹ Kompost var inget uttryck som används i detta sammanhang. Skillnaderna för användning av brunnen eller färsk stallgödsel och de karaktäristiska dragen för respektive djurslags gödsel beskrivs ingående. Just beskrivning av de olika typerna av färsk gödsel för olika djurslag är genomgående för alla de undersökta handböckerna.

I Daniel Müllers text beskrivs olika typer av gödningsmedel och hur man samlade innehållet i högar. Man skapade näringsrik humus genom att samla löv och ogräs tillsammans med grästorv, täcka med jord vid jäsning och för ökat näringsinnehåll vattnas med mycket utspädd svavelsyra. Müller kallar en blandning av flera gödselslag till exempel bestående av gatsopor, vegetabiliska, animaliska eller vegetabiliskt- animaliska (det vill säga exkrementer av djur) som blandades för kompost⁵⁰ Vikten av att alla delar av gödseln togs tillvara poängterades, genom att som Müller skriver:

”Den, som låter urinen eller dyngvattnet bortrinna är en dålig åkerbrukare eller trädgårdsmästare.”⁵¹

Lillie Landgren och Stina Swartling redovisar noga i sina böcker hur man lägger högar av avfall till kompost. Swartling redogör också för uttrycket kompost, som en *komposition* (egen kursivering), med inslag av allt möjligt avfall. Hon betonar vikten av att avfallet bör läggas i viss ordning och på visst sätt, så att formen på högen har höga ytterkanter och ej har toppigt utseendet.⁵² Swartling beskriver hur en noggrant skött dynghög, likaväl som en välskött kompost, tyder på visande av ett gott förstånd.

Hos Lindgrens, Pihls & Löwegrens uppräknings av gödselämnen finns en variation av exempel såväl spillning av såväl kreatur som fjäderfä som avträde, guano, mergel förutom torv- och dyjord, kolstybb, tång och rostad lera. Beskrivningar sker av träaska, kalisalpeter och svavelsyrad ammoniak som andra exempel på gödning. Som ett gödningsmedel lämpligt för sparris och strandkål nämns koksalt, beroende på dessa växters ursprung som strandväxter.

Gröngödsling beskrivs som gödslingsalternativ hos Lillie Landgren och hos Nils Sonesson. Landgren beskriver denna typ av gödning som ”ännu föga prövad”. Hos Nils Sonesson ges exempel på erfarenheter från gröngödsling i Tyskland, texten beskriver användande av gröngödsling med lupiner och serradella, samt humlelusern, ärtor och andra kraftigt kvävesamlade baljväxter.⁵³ Vid jämförelse med nutida handböcker kan nämnas hur man hos Strömquist utvecklar begreppet gröngödsling till att också innefatta beskrivningar av

⁴⁹ Lundström, A. 1852c, s 15 – 17

⁵⁰ Müller, D. 1861, s. 9 - 11

⁵¹ Ibid, s. 15

⁵² Swartling, S. 1913, s.26

⁵³ Sonesson, N. 1930, s. 67

exempel på så kallade fånggrödor, det vill säga växter som bevarar näringen i blad, stjälkar och rötter för vidare behov.⁵⁴

Gödselfvattning är något som omnämns i alla handböcker. Hos Anders Lundström är det i samband med utplantering av de näringskrävande kålplantorna.⁵⁵ Nils Sonessons handbok beskriver hur man genom att:

” Om vi tillsätta vattnet något salpeter, gips, fosforsyrad magnesium samt ett par droppar järnlösning, så har vi en vätska, i vilken vi kunna bringa snart sagt vilken grön växt som helst till normal utveckling.”⁵⁶

Nässelvattnet eller näringsvattnet av vallört nämns ej som alternativ i de äldre handböckerna vilket jag finner anmärkningsvärt vid jämförelse med nutida handböcker där denna procedur beskrivs ingående. Det får mig att fundera på orsak till denna brist på information. Kan nässlor haft annat användningsområde eller hur var synen på detta ogräs? Fördelar med att använda närliggande växtmaterial som ändå ska grävas upp och forslas bort var kända, det visar hur man till exempel lade ogräs på komposten som senare näringskälla.

Andra områden som diskuteras i flertalet handböcker är hur gödsling måste anpassas efter plats och förutsättningar. Gödsselförsök för att hitta rätt rekommenderas av Nils Sonesson. Det visar hur man insett komplexiteten i gödsling, med de många faktorer som spelar in på utfallet. Kunskap och observation krävs för att resultatet ska bli optimalt. Daniel Müller ger exempel i paragraf 16 hur kännedom om effekter av alltför generös kvävegödsling finns. Där beskrivs också hur viktigt det är att stoppa kväveförlusten, det vill säga minska den ammoniakbildning som sker vid nedbrytning, med exempelvis övertäckning av gödselhögen med sågspån.⁵⁷ Nils Sonesson diskuteras också kvävet flykt, den kallas för ” Världens största lösdrivare”⁵⁸ Ingående beskrivningar om gödselstad och urinbrunnar som metod för insamling för gödsel och urin ingår i ett kapitel i Sonessons text. För uppsugning rekommenderas torvströ.⁵⁹

I Nils Sonessons handbok sker ingående beskrivningar av såväl naturliga gödselmedel som konstgjorda. Bland konstgödselmedel räknar han fiskguano, sillguano, kadavermjöl, blodmjöl, hornmjöl, lädermjöl liksom träaska, koksalt och koksaska. En uppdelning av kvävehaltiga, fosforhaltiga, kalihaltiga och blandgödselmedel ges. Kapitlet om jord och gödsel för trädgårdsodling uppges vara skrivet av agronom A. Zachrisson vilket ger en vetenskaplig tonvikt på detta område. Märkbart är hur kunskapen här redovisas i ett antal tabeller och förslag på beräkningar. Stina Swartling nämner konstgödsel i form av superfosfat och kaligödning som ett alternativ till de naturliga gödselmedlen medan Lillie Landgren beskriver konstgödning som ofullständig. I nutida handböcker som till exempel Strömqvist diskuteras nackdelarna med konstgödsel kontra fördelar med naturliga gödselmedel. Den extensiva resursanvändningen för tillverkning, mullämnesbrist och risk för urlakning för konstgödseln anses vara avgörande för uteslutning av konstgödsel. En viktig aspekt för det positiva omdömet om kompost är hur användandet av närodlat material ger ett hållbart kretslopp. Vid min praktik på National Trusts egendom Mottisfont Abbey

⁵⁴ Strömqvist, A. 2012, s.36 - 37

⁵⁵ Lundström, A. 1852c, s.47

⁵⁶ Sonesson, N. 1930, s. 53

⁵⁷ Müller, D. 1861, s.13 - 15

⁵⁸ Sonesson, N. 1930, s. 56

⁵⁹ Ibid, s. 61 - 63

märktes stor stolthet vid uppvisande av en mycket välorganiserad kompostanläggning, något som ses vara i framkant för utvecklingen av ett hållbart odlande.

Grävning:

Andel av handboken för grävning är störst hos Stina Swartling, där ges en tydlig beskrivning av djupgrävning med såväl text som med den enda illustrationen i boken. Illustrationen kan ge en ökad förståelse för förloppet, där processen beskrivs i steg. Anders Lundström ger omfattande beskrivningar av grävningens utförande men anser att det är enbart genom övning man till fullo kan lära sig detta moment, handgreppen i sig är enkla. Trots detta ges mycket målande och detaljrika beskrivningar:

”Alla klimpar sönderslås med flatsidan av skyffeln; man får icke hacka sönder dem, hvilket stundom vårdslösa gräfvare göra, hvarigenom jorden blir fördelad uti tärningar, i stället för att den bör sönderdelas i mull.”⁶⁰

Åter ges uttryck för hur åtgärderna är beroende på jordart och tidsplanering. Likaså spelar resurser in på hur utförandet blir, Lundström beskriver att grävningen bör utföras av ett grävlag bestående av ”fem raska gräfvare”⁶¹ Daniel Müller diskuterar höstgrävning och anser att man ej i Sverige insett dess stora fördelar, något som ”utrikes så högt värderas och anses såsom en half gödning.”⁶² Nils Sonessons beskrivningar av grävning visar på olika åtgärder som anpassas efter växtplanering och jordart, såsom tidig och sen höstbearbetning och bearbetning på våren. Sonesson diskuterar hur man genom djupgrävning på hösten kan undvika åtgärden som på våren ger ”en farligt uttorkande effekt.”⁶³ Det påpekas hur ogräsfrö, parasitsvampar och andra skadedjur påverkas negativt genom exponeringen som sker vid grävning vilket rubbar övervintringsmöjligheterna för dessa.⁶⁴

Vattning:

Vattning beskrivs mest ingående hos Stina Swartling, Lillie Landgren och Lindgren, Pihl & Löwegren där andelen är dryga en procent. Hur vattningen utförs har relevans framför allt vid plantering men det diskuteras flitigt i samband med den upplevda svårigheten att vattna lagom för krukor, exotiskt växtmaterial och drivbänkar. Stina Swartling visar exempel på uppfinningsrikhet genom diverse knep för att lyckas. Hon skriver:

”Då man önska vattna nyplanterade plantor, till exempel kål, vilka stå löst i jorden, är ett bra råda att rycka av några grässtrån och dubbelvika dem samt stoppa i pipen på vattenkannan, på så sätt kommer vattnet att helt sakta rinna ner på plantorna, som då inte ramla omkull”⁶⁵

Liknande förslag finns hos Lindgren, Pihl & Löwegren. I avdelning två ges exempel på hur man får vatten att sluta sig ordentligt kring den nyplanterade plantans rötter.

⁶⁰ Lundström, A. 1852c, s. 19

⁶¹ Ibid, s. 18

⁶² Müller, D. 1861, s. 184 - 185

⁶³ Sonesson, N. 1930, s. 45 - 51

⁶⁴ Ibid, s. 45 - 51

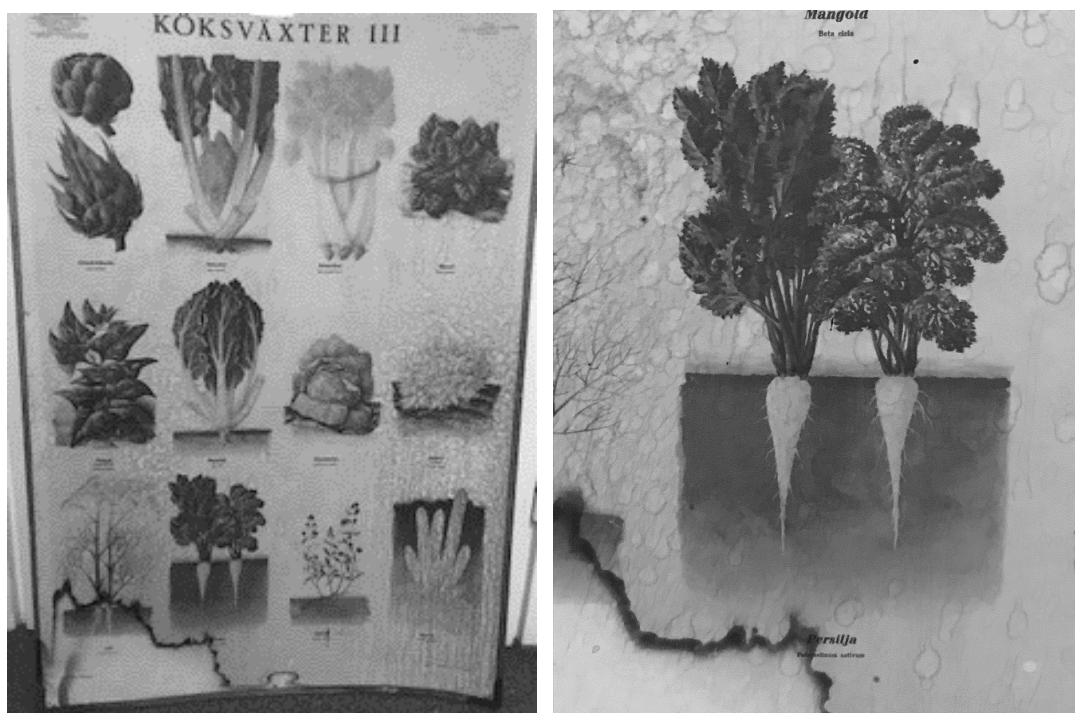
⁶⁵ Swartling, S. 1913, s. 21

”...först leda vattenstrålen nästan midt på plantan och sedan flytta den så, att den grop som genom vattnings början först uppstod invid plantan, åter fylles genom af vattenstrålen ditslammad jord.”⁶⁶

Hos Daniel Müller redogörs för hur man undviker skorpbildning på jorden. Där ges förslag att strö torr jord, långströ eller halm över den fuktiga jorden. Han rekommenderar också gödselvattning som en åtgärd för att minska torrhet i ytan på jorden.

Kunskap om hur lagom vattning gör att rötter drar sig nedåt för att finna fukt beskrivs i Lindgren, Pihl & Löwegren.⁶⁷ I såväl Anders Lundström som Lindgren, Pihl & Löwegren poängteras hur vattning ska anpassas efter växtens behov och man visar på de olika förutsättningar som växten ger. Uppräkningar sker vid de olika växtsorterna med information om hur mycket respektive lite vatten som behövs.

I figur 6 ges beskrivningar av hela växten, även rötterna på en skolplansch utformad av en hushållslärare vid Uppsala. Det ansågs som viktiga kunskaper för såväl förökning av växten som för vattning.

Figur 6. Skolplanscher med köksväxter, från SPF lokal, Mora. Eget foto, 2020

Hos Nils Sonesson har konstbevattning utvecklats, I kapitlet om bevattning beskrivs de ekonomiska fördelar av konstbevattning där beräkningar uppställda i en tabell med värden från ett försök vid försöksstationen Blangstad i Danmark visas.⁶⁸ Detta gäller förstås storskalig odling. För köksväxtodling nämns jordbearbetning, gödsling och luckring som viktiga faktorer för att markfuktigheten inte ska avdunsta. Det sägs att:

”Varje luckring verkar som ett gott regn eller som en kraftig vattning.”⁶⁹

⁶⁶ Lindgren, Pihl & Löwegren. 1877a, s 187 Avdelning 2

⁶⁷ Ibid, s.187, 1872 Avdelning 1

⁶⁸ Sonesson, N. 1930, s. 42 - 45

⁶⁹ Ibid, s.51

3.1.6 Fröodling

Fröodling diskuteras i alla de undersökta handböckerna men variationen för andel är relativt stor, med en topp hos Lindgren, Pihl & Löwegren med 5,6 procent till ett värde på 1,4 hos Swartling. I Lundström 2 finns fröodling nämnd på ett särskilt ställe, i ett bihang istället för i texten. Anders Lundström hade, enligt beskrivning av företalet av C.G Dahl i 4:e upplagan, ett stort intresse för:

”...en föga uppmärksammas gren, nämligen fröodling, omfattande af Lundström med synnerligt intresse, och själf odlade han vid Bergianska trädgården så mycket köksfrö att under vissa år införseln utifrån väsentligt minskade och fröpriserna i landet ej obetydligt nedsattes.”⁷⁰

Likaså beskriver Daniel Müller noggrant fröodling, han anser den vara viktig ty:

”på goda, säkra frön beror ganska mycket, och möda och kunskaper, använda för att frambringa goda köksväxter äro fruktlösa, om fröen icke hafva erfoderliga egenskaper”⁷¹

I Daniel Müllers text sker en genomgång av skötsel, skörd och möjligheter att bibehålla grobarhet.⁷² Hos Anders Lundströms beskrivs fröodling dels som ett bihang i andra upplagan och i senare upplagor i eget kapitel. I likhet med Lindgren, Pihl & Löwegren kan ytterligare information om hur fröet utvecklas och vilken grobarhet man kan förvänta sig för växtslaget sökas i samband med beskrivningen av de olika växtslagen. Hos Anders Lundström knyts fröodling likaså ihop med växtfamilj, där till exempel frösamling av morötter, palsternackor, persilja och selleri sätts i samma grupp. Även kålrötter, rovor, rättickor, röd- och vit-betor anser Lundström hör till ovanstående grupp för fröansamling.⁷³ Uppställningen av informationens anknytning till specifik växt anser jag uppfyller handbokens syfte med kunskapens tillgänglighet, såsom sker hos Lindgren, Pihl & Löwegren och Lundström.

Informationen om fröodlingen gäller främst för köksväxter. Alla författare är överens om att det enbart är de friska och starka plantorna som har egenskaper eftertraktade för den specifika växten, som bör användas som förökningsmaterial. Goda förhållanden för odlingen ger också bäst kvalitet på frö. I ett exempel av nutida handbok nämns hos André Strömqvists *Odlarens handbok*, fröodling som en enkel överkurs. Det finns fröodlarförening i Sverige såsom föreningen SESAM, som vill främja uppförökande och bevarande av köksväxter.

För att undvika hybridisering konstaterar Lindgren, Pihl & Löwegren att:

”Alla sorter som äro närbesläktade med hvarandra icke få bära frö i hvarandras närhet.”⁷⁴

Nils Sonesson anser det vara speciellt viktigt hos korsbefruktade växter med stort avstånd mellan plantor. Det avståndet som rekommenderas mellan odlingsområden av olika växtslag ur samma växtfamilj beskrivs hos Sonesson vara 500 - 2000 m. Han ger också förslag på att man behöver komma överens med grannarna för att förlänga avstånd och vara på säkra sidan.⁷⁵

⁷⁰ Lundström, A. 1852c, s företal

⁷¹ Müller D. 1861, s. 197

⁷² Ibid. 1861, s. 197 - 202

⁷³ Lundström, A. 1852c, s. 51

⁷⁴ Lindgren, Pihl & Löwegren, 1877a s. 18, avdelning 2

⁷⁵ Sonesson, D. 1930, s.188

Fröets naturliga torkningsprocess beskrivs som optimal. Författarna har en gemensam uppfattning om hur förvaringen av fröer påverkar grobarhet samt hur den ideala förvaringen ser ut, det vill säga torrt och svalt.

Flera av författarna påvisar olika tester för att kontrollera grobarhet. Daniel Müller konstaterar att det kan vara viktigt och mera rättvisande med ett grobarhetstest motställt indikation som fröns utseende ger, då de yttre tecknen på mognad skiljer sig mycket åt hos olika frön. Müller använder fuktat ylletyg med frösådd som placerats i hög värme, 25 - 30 grader, förslagsvis i drivbänk. Liknande tester beskrivs hos Lillie Landgren samt även hos Lindgren, Pihl & Löwegren.

4. Diskussion och slutsatser

Handböcker i trädgårdsskötsel har genomgått en del förändringar över tid och denna studie syftar till att redovisa och till viss del förklara vilka tydliga likheter och skillnader som finns för redogörelser för trädgårdens hantverkskunskap för köksträdgårdsodling. För urvalet har viktiga kriterier varit handbokens spridning samt målgrupp den vänt sig till. Vidare skulle handboken behandla nyttoodling, det vill säga köksträdgårdsodling och till viss del frukt- och bärödling. Viss utvald nutida litteratur används för jämförelse av struktur och innehåll. Att kunna finna material som ger ungefär samma parametrar var en utmaning och kan säkerligen utföras på annat vis. Källmaterialet är otroligt rikt och ger möjligheter till vidare analys med olika typer av frågeställningar. Innehållet i de utvalda handböckerna skiljer sig en del, så tillvida att man vänt sig till olika målgrupper. Det innebär också skillnader i vilka områden som anses viktiga att förmedla kunskaper om, något som det är viktigt att vara medveten om för analys. Genom de avgränsningar jag beslutade mig för blev jag tvungen att utesluta avdelningar i flera handböcker som berörde andra delar av trädgårdsskötseln. Detta urval ger viss påverkan på resultatet. Genom att kategorisera ämnesområden i undersökningen för faktorer som markförhållanden, gödsling/kompost, grävning, vattning och fröodling uppstod det andra svårigheter. Några handböcker specificerade tydligt ämnesområden genom rubriksättning på kapitel vilket visade område som avhandlades. Hos andra ingick dessa områden på olika ställen i samband med något annat. Vill man hos Anders Lundström finna information om fröodling fanns i upplaga två en bilaga, bihang, med beskrivning av detta. I senare upplagor innefattas det som särskild rubrik men behandlas även i samband med beskrivningen av växtslagen. Där har jag fått göra en avvägning och beslutat att enbart ta hänsyn till den information som finns i kapitlens rubrik, där det var möjligt.

Den period jag valt att undersöka, 1830 – 1930, var en dynamisk tid med många samhällsförändringar som visade sig vara avgörande för fortsatt förändring av såväl utbildning, jämställdhet och ekonomisk utveckling. Innehållet i handböckerna ger en bild av den kunskap som utvecklades i takt med att samhället förändras. Förändringar i odlingsmetoder sker på grund av teknikutveckling samt resultat av försök då det gäller biologi och kemi. I handböckerna ges flera exempel där kan man märka hur resultat av forskning och försök diskuteras. Hos till exempel Lindgren, Pihl & Löwegren nämns olika resultat från försök på det som då var Lindgrens arbetsplats, Experimentalfältet. Trädgårdsskötselns grundförutsättningar har dock inte ändrats, de hänger ihop med de grundläggande behov som det levande materialet besitter. Det som kan förändras är vad som anses viktigt i samband med odlingen, var tonvikten ligger. Man kan notera att de tekniska förändringar tar plats hos Nils Sonesson framför allt då det gäller bevattning och konstgödseln för de områden som undersökts närmare.

Kvinnors tillträde till utbildning för trädgårdsodling under slutet av 1800-talet hade stor betydelse men villkoren för undervisningen debatterades. Det fanns en uppfattning om att kvinnans trädgårdskunnande skulle användas för nytta i hemmet och ge hälsobringande effekter genom kunskap om odling av köksväxter för familjer. Det diskuterades i olika forum att kvinnan behövde en speciell typ av utbildning, där hon fick större inblick i de områden som ansågs passa kvinnor, till största del sysslor förknippade med hemmet.⁷⁶ Där skulle det också ingå kunskap om omhändertagande av trädgårdens varor liksom kunskap om försäljning och viss bokföring.

⁷⁶ Nordgren, B. 2019, s. 129 - 148

Faktorer som markförhållanden, gödsling, grävning och vattning har beskrivits i alla de undersökta handböckerna, dock i olika grad. För kategorin frukt-och bär är variationen av omfattningen som störst. Hos Daniel Müller, vars andel av frukt- och bärödling är dryga 66 procent, visar titeln, *Frukt- och köks-trädgården: fruktträdsuppdragning, förädling och skötsel, frukt- och grönsaksdrifning samt köksträdgårdens vård* på skriftens fokus. Det ges ordentliga genomgångar av uppdragning av nya fruktträd, förädling och skötsel. Denna del av odlingen kräver att förklaras med omfattande beskrivningar, det är många steg, flera faktorer att ta hänsyn till och en avancerade teknik som krävs för dessa moments utförande.

En annan intressant frågeställning är huruvida orsaken till omfattningen för beskrivningar av hantverk är beroende om det har funnits/ finns viss kunskap som är så självklar att den inte behöver nämnas och om den också ändrats över tid. Hos Anders Lundström sägs till exempel hur man praktiskt utför ”grävtag” ej behöver beskrivas, det måste läras genom övning⁷⁷. Där är jag böjd att hålla med men det beror förstås på vilken målgrupp man vänder sig till. För att komma in på utbildning till trädgårdsmästare under mitten av 1800-talet behövdes praktik innan man blev antagen. Utbildningen innehöll också såväl teori som praktik. Att då beskriva ett grävmoment känns onödigt, istället kan det vara viktigare att ge råd och tips för en utveckling av arbetet. En annan aspekt är att vissa moment behöver handfasta instruktioner som kan vara svåra att på ett enkelt men ändå omfattande sätt beskriva med ord. Man kan också behöva vägledning i momentet, små detaljer och avvägande kan vara avgörande för det slutliga resultatet. Hantverkets komplexa natur med intryck från flera sinnen är svårt att redovisa på ett effektivt sätt. För att utföra det hantverk som trädgårdsskötsel innebär krävs mängder av övning och praktik för att utveckla den känsla som är nödvändig för att bli mästare, för att kunna ta beslut grundad på varierande faktorer med många olika möjliga utfall. Kunskap om växterna, markförhållande, skötsel med inverkan av olika yttre faktorer och inverkan genom mekanisk påverkan utvecklas under tid. En handbok var från början tänkt att vara i det lilla formatet, något att bära med sig och kunna få information i realtid. Många av de trädgårdsmästare som författade handböckerna såg sig som ambassadörer för att öka trädgårdsintresset och kvalitén på kunskapen hos de som arbetade i gebitet. Trädgårdsmästarna såg det som en nödvändighet att förmedla den erfarenhet och kunskap som de besatt samtidigt som de också diskuterade olika vetenskapliga rön i sina böcker.

Inom kulturvård kommer intresset för att jämföra och bevara trädgårdsskötselns hantverk fortsätta vara i fokus. Man finner i gamla handböcker ett mustigt språk med noggranna och detaljerade beskrivningar. Det finns information om odling av växter som är relevanta än idag. Det ges också inblick i de odlingsförhållanden som rådde. Fortsatt forskning där man mer detaljerat undersöker olika kategorier av odlingen med noggranna jämförelser som skulle ge en ökad kunskap saknas vilken vore önskvärd för en fördjupad analys.

⁷⁷ Lundström, A. 1852c, s. 18

5. Sammanfattning

Undersökningen består av en jämförande studie av handböcker i trädgårdsskötsel för köksträdgården och frukt- och bärödling. Utgivningsåret är inom period mellan 1830 - 1930 men med ett litet antal handböcker från nutiden har studerats för en jämförelse. Förhoppningen var att se ett mönster i eventuella skillnader och likheter gällande handböckernas innehåll och beskrivningar av hantverket i trädgårdsskötseln. De frågeställningar som diskuteras är: *Hur redogörs för trädgårdens hantverksskunskap i de olika handböckerna? Finns det några tydliga skillnader och likheter? Var ligger tonvikten för handböckernas innehåll? Har det skett några förändringar och vilka i så fall?* Avgränsningar gjordes gällande vilken typ av odling handböckerna skulle omfatta. I mitt arbete har jag valt att fokusera undersökningen på att omfatta handböcker som redogjorde för den så kallade nyttoodlingen, det vill säga köksträdgårdsodling, fruktträd och bärödling med viss hänsyn till odling under glas. Alla handböcker är skrivna på svenska för svenska förhållanden. Flera av handböckerna har givits ut i flera upplagor. De upplagor som studerades var följande:

Handbok i Trädgårdsskötsel, Lundström A, upplaga två, tre och fyra, (1833,1841,1853),

Frukt- och Köksträdgården, Müller, D, upplaga två (1861),

Handbok i Svenska trädgårdsskötseln Lindgren E, Pihl A & Löwegren G, *Avdelning I*, upplaga ett (1872) *Avdelning II*, upplaga två (1877) respektive upplaga tre (år 1884), *Avdelning III* upplaga ett (1887)

Vår Trädgård, Landgren L, upplaga ett (1910)

Småbrukets trädgård, Swartling, S, upplaga ett (1913)

Handbok för trädgårdsodlare, Sonesson, N, upplaga två (1930)

Som bakgrundsinformation insamlades kunskap om trädgårdsodlingens roll i samhället genom studier av litteratur och avhandlingar som berör utvecklingen för trädgårdsodlingen liksom beskrivningar av hur utbildningen för trädgårdsmästare såg ut. Intressant var att notera hur samhällsströmningar påverkade synen på trädgårdsskötsel. Under den undersökta tidsperioden utvecklades samhället i snabb takt, både socialt och tekniskt. Frågor om jämställdhet, självhushållningstankar och infrastrukturförändringar påverkade hur nyttoodlingen värderades och utvecklades.

En handbok definieras enligt National Encyklopedin som ”...en kortfattad men någorlunda fullständig översikt eller vägledning.”⁷⁸ Författarna till böckerna var främst trädgårdsmästare, flera av dem var också skribenter i tidskrifter. Flera av författarna har i förordet till handboken beskrivit hur den är tänkta att vara till hjälp i undervisning. Med ökad läskunnighet var det möjligt att flera kunde få tillgång till handböcker. Det som tidigare varit en praktikbaserad undervisning med lärlingssystem och studieresor kunde nu kombinera teori med praktik och ges en vetenskaplig prägel.

Av tidigare forskning med inriktning mot jämförelser av handböcker fanns endast två arbeten en med språkligt inriktad textanalys och den andra med tematiska jämförelser. Studier av forskning kring trädgårdsmästareutbildning, utveckling för handelsträdgårdar samt fakta knutna till författarnas bakgrund ingick i det förberedande arbetet. Där ingår texter om

⁷⁸ NE, handbok

Experimentalfältet och om kvinnors möjlighet till utbildning som trädgårdsmästare och hur detta utvecklades.

Studiens metod bestod i att göra en deskriptiv och komparativ undersökning. För att utföra denna krävdes en grundlig genomläsning av den uppräknade litteraturen. Den text som undersöktes noggrant relaterar till hur strukturen i handböckerna ser ut, tonvikten på innehållet samt slutligen en djupare analys för några utvalda områden. Genom att gruppera informationen i olika kategorier gavs en möjlighet att mäta och analysera på ett vetenskapligt sätt (*content analysis*). De grupper jag undersökt noggrannare består av huvudrubrikerna: Markförhållanden, Gödsling/Kompost, Grävning, Vattning, Frukt och bär och Fröodling. Det fanns en svårighet i kategoriernas utbredning då de huvudrubriker som nämns behandlats på olika sätt i de olika handböckerna. Ibland var det tydligt specificerat genom rubriker, i andra fall ingick informationen i olika underrubriker eller i samband med varandra och hänsyn behövde tas till detta. En annan svårighet var att efter de avgränsningar jag beslutat mig för vara tvungen att utesluta annan trädgårdskunskap som också ingick i flera av handböckerna.

För att utröna hur strukturen i handböckerna såg ut redovisades följande: antal sidor, antal avdelningar, antal kapitel, antal illustrationer och/eller bilder och antal bilagor, i form av en tabell. Man kan notera hur den nyare tidens handbok innehåller pedagogiska redskap med olikformade rutor för att markera fakta eller extra information. Bild- och illustrationsmaterial är mycket rikt i jämförelse med dåtidens. Det finns illustrationer även i den äldre tidens handböcker, de redovisas då tydligt på försättsbladet av boken. Att på så sätt markera antal kan tolkas som ett marknadsföringsknep och ge uppfattning om handboken som nytänkande och exklusiv. De illustrationer som finns i böckerna är ofta i samband med en stegvis instruktion.

Skillnader fanns för hur uppdelningen i handböckerna presenterades. Daniel Müllers skrift behandlar träd- och köksträdgårdens skötsel i helhet i texten medan Lindgren, Pihl & Löwegren har delat upp kunskapen i olika sektioner, där Lindgren, Pihl & Löwegren är ansvariga som redaktörer för helheten men också författare till delar av handboken. Häftena publicerades under en längre tidsperiod. Lillie Landgren och Stina Swartling har ett helhetsgrepp med kapitel som beskriver småbrukets trädgårdar. Nils Sonesson bidrar som redaktör och som författare för vissa delar i handboken, andra delar av boken skrivs av inbjudna experter på sitt område. Anders Lundström redovisar stor bredd av kunskaper där alla delar av trädgårdsskötseln ingår.

Engagemanget för att utveckla trädgårdsskötseln och dela med sig av erfarenhet och kunskap märks framförallt hos Anders Lundström och Daniel Müller, de beskriver föredömligt i företalet anledningen till att bidra med en handbok. Man kan se redogörelser för vetenskapliga insikter och teorier och redovisningar av experiment hos samtliga författare. Emellanåt kan det saknas förklaringar och jag tolkar det som det då gäller någon teori som är allmänt känd. Det bidrar också till uppfattningen att handböckerna är skrivna för personer med viss insikt i ämnet. Under tidsperioden 1830 – 1930 har de böcker som ingår i undersökningen alla författats av trädgårdsmästare.

Tonvikten för handböckerna diskuterades och undersöktes genom att jämföra olika kategoriers andel i handboken. Man kan konstatera att andelen för kategorin Frukt och bär har stora variationer. Detta kan kopplas samman med urvalet av handböckerna, då den handbok som visar höga siffror för denna kategori, Daniel Müllers *Frukt- och köksträdgården*, tydligt beskriver den kunskap som ingår i texten. Skillnader noteras då det gäller fokusämnen som ingår i de kvinnliga författarnas handböcker. Titlarna på böckerna

visar hur man vänder sig främst mot andra målgrupper än de manliga författarna, det är småbrukare och hemträdgårdar. En större andel av skötseln består av beskrivningar för markförhållanden, gödsling/kompost, grävning och vattning hos Stina Swartling och Lillie Landgren än övriga. Framför allt är omfattningen för området Gödsling/Kompost väsentligt större hos dessa två författare. Det kan knytas till den del av kunskap inom köksträdgårdsodlingen som ansågs lämpad för kvinnor vid den tiden och så kan kopplas samman med den målgrupp böckerna vänder sig till. Hos Landgren och Swartling är det kvinnliga elever samt till småbrukare, medan hos de övriga var syftet i att ge en omfattande kunskap för yrkesverksamma med alla delar av odlingen beskrivna. Kunskaperna var tänkta att användas för hemmets nytta, att genom att god produktion kunde ge ökad hälsa och möjligheter till ökad ekonomisk förtjänst. Hos Stina Swartling och Lillie Landgren ingår även kunskap för enkel bokföring och om omhändertagande av trädgårdsprodukter. Även hos Nils Sonesson visas hur försäljning av trädgårdsprodukter får ökad betydelse, flera kapitel i hans handbok avhandlar kunskaper som behövs för försäljning och handelsträdgårdsverksamhet.

De områden som utvalts för att studeras lite närmare behandlar grundläggande förutsättningar för odling såsom Markförhållanden, Gödsling/Kompost, Vattning, Grävning och Fröodling.

Förändringar som skett genom tekniska och naturvetenskapliga innovationer märks genom hur utveckling av konstgödsel, bevattningssystem och täckdikning avspeglas i texterna. Man finner i de nutida handböckerna kritik mot de kemiska metoderna medan naturliga gödselmedel som kompost, hållbart odlade och omsorg om pollinatörer ges hög prioritet. Uppodling av mark som engagerar till exempel Stina Swartling avhandlas ej under senare tid.

Markförhållanden. Det kan noteras att i Stina Swartlings och Lillie Landgrens böcker har beskrivningar av markförhållanden gott utrymme, nära en tiondel av Swartlings bok redogör för det. Mycket låga siffror återfinns hos Lindgren, Pihl & Müller, en andel av enbart nära två procent. Anders Lundström beskriver det han kallar huvudvillkoren för odling med uppräknade följande faktorer: 1. Belägenhet, 2. Läge, 3. Jordmån, 4. Vattentillgång och 5. Inhägnad. Liknande uppställningar finns i de andra äldre handböckerna. Att se till villkoren för odlingen på detta sätt visar på kännedom om vad växterna behöver för att utvecklas på bästa sätt. I den äldre tidens handböcker sker en noggrann beskrivning av jordmån. Variationen är dock stor i vad som omnämns som jord. Hos Nils Sonesson beskrivs jordens fysikaliska och kemiska egenskaper, liksom mikroorganismernas verksamhet i jorden på ett vetenskapligt sätt.

Äldre tiders handböcker betonar vikten av dränering för växterna på olika vis. Hos Nils Sonesson finns det ett helt kapitel som ingående beskriver täckdikning. Även Stina Swartling diskuterar fördelarna med denna form av dränering.

Gödsling/Kompost. Anders Lundström skriver hur gödningsmedel är en bristvara och rekommenderar att samla olika avfall, avfall, slaktrens, löv till exempel med obrunnen spillning som omkastas och fylls på med kärjord eller myrstack som sedan får ligga ett år innan användning. I detta sammanhang nämns ej ordet kompost. Daniel Müller däremot betecknar en blandning av flera gödselslag, vegetabiliska, animaliska och vegetabiliskt-animaliskt med sopor som en kompost. Hos Lillie Landgren och Stina Swartling redovisas noga hur man bygger komposter, vilken ordning avfallet bör ligga samt form för komposten där ytterkanterna är toppiga.

Beskrivning och uppdelning av olika typerns färsk gödsel från olika djurslag finns i alla de undersökta handböckerna. Lillie Landgren beskriver konstgödsel som ofullständig men har annars omfattande beskrivningar av gödsling. Hos Lindgren, Pihl & Löwegren är det en stor variation på gödningsmedel, från spillning av olika slag till torv- och dyjord, guano, tång och svavelsyrad ammoniak. Gröngödsling nämns som alternativ hos Lillie Landgren, och Nils Sonesson. Sonesson beskriver erfarenheter av gröngödsling från Tyskland. När det gäller gödselvattning är det omnämnt i alla de undersökta handböckerna. Hos Sonesson sker ingående beskrivningar av såväl naturliga gödselmedel som konstgjorda.

Andra delar angående gödsling som betonas i alla de undersökta handböckerna är hur gödsling måste anpassas efter växtens förutsättningar och växtplats. Man är också ense om att det krävs mycken kunskap och observation för optimalt resultat, hos till exempel Nils Sonesson rekommenderas att utföra gödsselförsök för att rätt kunna anpassa till hur växterna beter sig i miljön.

Grävning. Hos Stina Swartling finns tydliga beskrivningar av djupgrävning med såväl text som bokens enda illustration. Andelen av beskrivningar för grävning i denna bok är betydligt större än hos de andra, det skiljer flera enheter. Det ges i den äldre tidens handböcker uttryck för hur olika åtgärder bör anpassas beroende på jordart och tidsplanering.

Vattning. Detta ämne beskrivs mest ingående hos Stina Swartling, Lillie Landgren, Lindgren, Pihl & Löwegren. Åtskilliga gånger diskuteras vattning i samband med plantering. Hur skorpbildning på jordytan undviks liksom vikten av att luckra är andra områden som förmedlas och poängteras i Daniel Müller och Nils Sonessons texter. Det finns en hel del handfasta tips och instruktioner för vattningen. I Sonessons handbok redogörs för konstbevattning.

Fröodling. Fröodling diskuteras i alla de undersökta handböckerna men variationen för andel är relativt stor, med en topp hos Lindgren, Pihl & Löwegren och det minsta värdet hos Stina Swartling. Anders Lundström har i andra upplagan information om fröodlingen som en bilaga men i de senare upplagorna ingår det som ett eget kapitel. Information om fröodling knyts även ihop med växtens familjetillhörighet vid beskrivning av de specifika växterna hos Lundström, det samma sker hos Lindgren, Pihl & Löwegren. Daniel Müller anser att en uppgift för skickliga yrkesmän är att förbättra och förädla växter där fröodling är ett sätt. Fröodling diskuteras i samband med köksväxter. Det verkar finnas en stor samstämmighet bland de äldre handböckernas författare när det gäller behandling av såväl förutsättningar för goda odlingsresultat som för grobarhet och förvaring.

6. Källförteckning

6.1 Otryckta källor

6.1.1 Internet

Finsk bibliografiskt lexikon (u.å). Alexandra Smirnoff

<http://www.blf.fi/artikel.php?ref=sok&id=4698>, URN:NBN:fi:sls-5000-1416928957606 [20200310]

Föreningen Sesam (u.å). <https://foreningensesam.se/historik/> [20200409]

Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien, om KSLA historia (u.å), <https://www.ksla.se/om-ksla/historia/> [20200217]

Müller, Daniel (1846). *Föredrag hållet vid Sv. Trädgårdsföreningens allm.sammankomst d.27 maj 1846* [Elektronisk resurs]. Stockholm: Tillgänglig på Internet:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-2925011> [20200311]

Nationalencyklopedin (u.å), handbok.

<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/handbok> [hämtad 2020-03-04]

Nordisk familjebok, (1920). <http://runeberg.org/nfcj/0098.html>, [20200217]

Olausson, Inger 2020 (manus). *Kortfattad biografi över ett antal trädgårdspersonligheter*. [20200406]

Svenskt kvinnobiografiskt lexikon (u.å). Lillie Landgren

<https://skbl.se/sv/artikel/LovisaHannaHenricaLillieLandgren> [20200225]

Hundred parishes society (u.å) Thomas Rivers,

<http://www.hundredparishes.org.uk/people/detail/thomas-rivers> [20200316]

Programmet för Odlad Mångfald, *Egen fröodling*, 2020

<https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/programmet-for-odlad-mangfald-pom/projekt-och-uppdrag/inventering/frouppropet/egen-froodling/> [20200408]

Riksförbundet Svensk Trädgård, *Svensk trädgård- en grön historia*,

http://www.tradgard.org/svensk_tradgard/historik2.html [20200304]

Svala, Catharina (1996) *Horticultura. En handskrift från 1780-talet vid veterinärrättningen i Skara, tolkad av Ivar Dyrendahl*.

<https://www.ksla.se/anh/files/2014/05/Horticultura-Svala-noter.pdf> [20200304]

Svala, Catharina (1996) *Trädgård- skola för odling. Peter Hernqvist och trädgården*,

<https://www.ksla.se/anh/files/2014/05/Tr%C3%A4dg%C3%A5rd-skola-f%C3%B6r-odling.pdf> [20200304]

Swederus, Magnus Bernhard (1911) Föredrag *Trädgårdsförhållanden i Upsala under förra hälften av 1800-talet*.

<https://www.ksla.se/anh/files/2012/03/Tr%C3%A4dg%C3%A5rdsf%C3%B6rh%C3%A5llanden-i-Uppsala-under-f%C3%B6rra-h%C3%A4lften-av-1800-talet.pdf> [20200324]

Swederus, Magnus Bernhard(). *Svensk Hortikultur i forna dagar del 1 och2*. s. 28 KSLA <https://www.ksla.se/anh/files/2012/03/Svensk-hortikultur-1-och-2.pdf> [20200324]

Svenska akademiens ordbok, atmosfärisk luft, http://www.saob.se/artikel/?unik=A_2365-0288.QZ02 [2020032]

Svenskt biografiskt lexikon (art av Albert Wiberg.), Pehr Olof Emanuel Eneroth, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16103>, hämtad 2020-03-10.// Pehr Olof Emanuel Eneroth, urn:sbl:16103

Svenskt biografiskt lexikon, L Erik Lindgren, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/10555>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Olle Franzén), hämtad 2020-02-07. // L Erik Lindgren, urn:sbl:10555,

Svenskt biografiskt lexikon, Anders Lundström, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=9894> urn:sbl:9894, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Olle Franzén), hämtad 2020-02-07.

Svenskt biografiskt lexikon, Daniel A Müller, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/8596>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Olle Franzén), hämtad 2020-02-24.

Velo S. & Kynga S.H (2008). *The qualitative content analysis process*, *Journal of Advanced Nursing* 62 (1), 107-115. Doi:10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x [2020022]

Viola: annonsblad för trädgården. Annons för Handbok i Svenska Trädgårdsskötseln. [https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/61956/1/gupea_2077_61956_1.pdf\(20200206\)](https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/61956/1/gupea_2077_61956_1.pdf(20200206)) URI <http://hdl.handle.net/2077/61956>

6.2 Tryckta källor

Ahlich, Johann (1722). *Den swenske lust- örte- och trä-gården, beprydd med blomster, köks-krydder och örter samt fruchtbärande trån, som wisar huru allahanda wackra blomster, såsom tulipaner, narcisser, hyacinther, näglikor &c. skola frambringas, förökas, [Elektronisk resurs] och med förstånd bewaras för skada och förderf. Hwaruti och fines grundelig underrättelse, huru en köks- örte- och krydd-gård, wäl skall inrättas, och huru man skall så ut allahanda frö, samt plantera och sköta växterna wäl: jämte en : noga afhandling, huru man skall rätt så, plantera, göra fruchtbärande och fortplanta allahanda frucht-trån, såsom ock rätt wäl beskära dem. Hwilket alt medelst långlig erfarenhet är inrättadt effter Swerjes rikes och des länders climat : och belägenhet, samt til allmänn nytta sammanfattadt, med kopparstycken beprydt, och i dags liuset utgifwit af Johann Alich ... med kongl. majtz: [!] privilegio. Stockholm, tryckt hos Joh. Laur. Horrn, kongl. antiq. arch. boktr.. Stockholm: (Horrn) Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-2405039>*

Ahrland, Åsa (2006). *Den osynliga handen: trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. [Ny, rev. utg.] Stockholm: Carlsson

Berglund, Karin & Bengtsson, Rune (red.) (2006). *Bonniers stora bok om din trädgård*. Enskede: TPB

Berglund, Karin (2011). *Rosor och gamla äppledamer*. Stockholm: Bonnier fakta

Bussler, Edith (1922). *Hemträdgården [Elektronisk resurs] : Praktisk handledning för den mindre trädgårdens skötsel*. Stockholm: Åhlén & Åkerlund,
<http://hdl.handle.net/2077/52281> [20200213]

Drost, Hans (red.) (1995). *Koloniträdgårdsboken*. Stockholm: LT

Fogelfors, Håkan (red.) (2015). *Vår mat: odling av åker- och trädgårdsgöröror : biologi, förutsättningar och historia*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur

Gréen, John. 1939. "Trädgårdsundervisningen i landet." I: Lind, Erik & Thulin, J.A. (red) *Svenska trädgårdar*. Band 1. Stockholm: Svenska yrkesförlaget.

Hjalmarsson, Inger (2019). Äldre frukt- och bärsorter- ett kulturarv värt att bevara. ur tidskriften *Biodiverse*, årg 24, nr 2 ile:///C:/Users/Eva/Downloads/Biodiverse_2019-2_webb_190927_low.pdf [20200317]

Illustrerad trädgårdstidning: månadsskrift för trädgårdskonstens idkare och vänner i Norden. (1857-1862). Göteborg:

Isacson, Birger (1987). Hundra års arbete med myrodling och vallkultur i Sverige. *KSLA, tidskrift* 126, s. 107 - 127. <https://www.ksla.se/anh/files/2012/06/1987-Isacson-B.pdf> [20200324]

Israelsson, Lena (2000). *Handbok för köksträdgården: odla grönsaker, kryddor och bär*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Jansson, Sven.L (1992) Livsmedelsförsörjningens förändringar från 1800-talets början II. *KSLA tidskrift* 131.s 27 - 34 [tps://www.ksla.se/anh/files/2012/06/1992-Jansson-S-L.pdf](https://www.ksla.se/anh/files/2012/06/1992-Jansson-S-L.pdf) [20200324]

Johansson, Ulla (1987). *Att skolas för hemmet [Elektronisk resurs] trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842-1919 med exempel från Sköns församling*. Diss. Umeå : Umeå universitet, 1987 Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-16601> [20200205]

Jonsson, Anna-Lisa, 2019. *Länsträdgårdsmästarnas inflytande på fruktodlingen i Södermanlands län 1891 – 1931; County gardeners influence on fruit growing in Södermanland County 1891 – 1931*. https://gu-se-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/rmbr1s/46GUB_GUPEA2077/60183

Klintborg Ahlklo, Åsa (2012). *Åkerns blomma [Elektronisk resurs] trädgården som jordbrukets förebild i 1800-talets Skåne = The flower of agriculture : the garden as a model for farming in 19th-century Skåne, Sweden*. Diss. Alnarp : Sveriges

lantbruksuniversitet, 2012 Tillgänglig på Internet:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-328> [20200114]

Lange, Ulrich (2000). *Experimentalfältet: Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på norra Djurgården i Stockholm 1816-1907*. Stockholm: Kungl. Skogs- och lantbruksakad.

Lind, Eric & Thulin, J. A. (red.) (1939). *Svenska trädgårdar D. 1*. Stockholm: Svenska yrkesförl.

Lind, Eric & Thulin, J. A. (red.) (1940). *Svenska trädgårdar D. 2*. Stockholm: Svenska yrkesförl.

Lindgren, Anna (2016). Järnvägens planteringar-Sveriges största trädgårdsrörelse. *Byggnadskultur* nr 2, 2016. s. 11 - 17

https://www.jarnvagsmuseet.se/globalassets/jarnvagsmuseet/dokument/forskning/jarnvagens_planteringar.pdf [20200203]

Lindgren, Erik, Pihl, Axel & Löwegren, Georg (red.) (1877 a). *Handbok i svenska trädgårdsskötseln 2 Köksväxtodling*. 2 uppl. Stockholm: Flodin Tillgänglig på Internet: <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-1504876> [20200311]

Lindgren, Erik, Lindgren, Erik, Pihl, Axel & Löwegren, Georg (1884b). *Handbok i svenska trädgårdsskötseln Andra afdelningen Köksväxtodling : fullständig anvisning till odling af både allmännare och sällsyntare köksväxter, så väl på kalljord som under glas*. Tredje genomsedda upplagan Stockholm: Sigfrid Flodins förlag

Lundström, Anders (1833a). *Handbok i trädgårds-skötseln*. 2. uppl. Stockholm:

Lundström, Anders (1841b). *Handbok i trädgårds-skötseln*. 3. uppl. Stockholm: Norstedt

Lundström, Anders (1852c). *Handbok i trädgårds-skötseln*. 4., omarb., uppl. Stockholm: Norstedt

Müller, Daniel (1861). *Frukt- och köks-trädgården [Elektronisk resurs] : fruktträds uppdragning, förädling och skötsel, frukt- och grönsakers drifning samt köksträdgårdens vård*. 2. uppl. Stockholm: Bonnier Tillgänglig på Internet: <http://runeberg.org/mdfrukt/>

Nord, Andreas (2008). *Trädgårdsboken som text 1643–2005 [Elektronisk resurs]*. Diss. Stockholm : Stockholms universitet, 2009 Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-8332> [20200126]

Nordgren, Boel (2019). Trädgårdsmästarinnans otrampade stig: Trädgårdsodlingens roll inom kvinnorörelsen och kvinnors väg in i trädgårdsbranschen 1859-1923. I: *Rig: kulturhistorisk tidskrift* 3/2019, s. 129-148. <http://files.builder.missite.com/37/dd/37dd4799-14b4-48f8-94c9-3411f5e8409a.pdf>

Olausson, Inger (2014). *En blomstrande marknad [Elektronisk resurs] handelsträdgårdar i Sverige 1900-1950 med fyra fallstudier i Stockholms län = A flourishing market : market gardens in Sweden from 1900-1950 with four case studies from Stockholm County*. Diss.

(sammanfattning) Uppsala : Sveriges lantbruksuniv., 2014 Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-1866> [20200212]

Ottosson, Lennart (1988) En svensk trädgårdsnäring växer fram, *ur Kungliga Skogs- o Lantbruksakademiens Tidskrift Supp.* 20:31-55
https://www.ksla.se/anh/files/2012/06/kap_02.pdf [20200220]

Pihl, Axel, Löwegren, Georg & Lindgren, Erik (red.) (1872). *Handbok i svenska trädgårdsskötseln. 1, Inledning till trädgårdsskötseln, omfattande trädgårdsskötselns hufvudgrunder.* Stockholm: Flodin

Pihl, Axel, Lindgren, Erik & Löwegren, Georg (red.) (1876). *Handbok i svenska trädgårdsskötseln. 6, Blomsterodling på fritt land.* Stockholm: Flodin

Pihl, Axel & Löwegren, Georg (red.) (1872). *Handbok i svenska trädgårdsskötseln. 3, Fruktdodling på kalljord, omfattande uppdragning, plantering och skötsel af fruktträd, fruktbuskar och smultron, samt urval af de för våra förhållanden lämpligaste fruktsorter.* Stockholm: Flodin

Sahlqvist, A. (2018). *Kunskapsförändringar i svenska trädgårdshandböcker, 1840-1950.* Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-s-9404> [20200114]

Sonesson, Nils (1930). *Handbok för trädgårdsodlare.* [2. uppl.] Stockholm: Bonnier

Svalin Gunnarsson, Elisabeth (2012). *I trädgårdsmästarens spår: kunskap för en hållbar trädgård.* Stockholm: Natur & kultur

Swartling, Stina (1913). *Småbrukets trädgård.* Jönköping: H. Halls boktr.-a.-b. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-1633316> [20200203]

Strömqvist, André (2012). *Odlarens handbok.* Stockholm: Norstedts

6.3 Bildförteckning

Omslagsbild. Fotografi. Vårbruk i Seminarieträdgården år 1923 Källa: Digitalt Museum, 1M16-A145233:3510, fotograf Fredrik Thesslund, Hämtad [20200219]

Figur 1. Fotografi. Försättsblad för *Handbok I trädgårds-skötseln*, 2 upplagan. Lundström, Anders, 1853. Källa: Eget foto

Figur 2. Fotografi. Apoteksträdgården och Edmans handelsträdgård 1891. Källa: Digitalt Museum. 1M16-A88431, hämtad [20200203], egen zoomning av foto

Figur 3. Fotografi. Bergianska trädgården, foto 1911 – 1922. Källa: Digitalt Museum, XLM.B1385, fotograf Gunnar Levin. Hämtad [20200203]

Figur 4. Fotografi. Skötsel av äppelträd, från 1950-talet. Källa: Ur eget familjealbum

Figur 5. Fotografi. Del av väggmålning Ängsöö. Källa: Eget foto, 2019

Figur 6. Fotografi. Skolplanscher, SPF lokal i Mora. Källa: Eget foto, 2020

Tabell 1. Sammanställning av handböcker som använts vid undersökningen

Tabell 2. Struktur och innehåll i undersökningens handböcker

Tabell 3. Faktorer angående: Markförhållanden, Gödsling/Kompost, Grävning och Vattning

Tabell 4. Faktorer angående: Frukt o bär och Fröodling